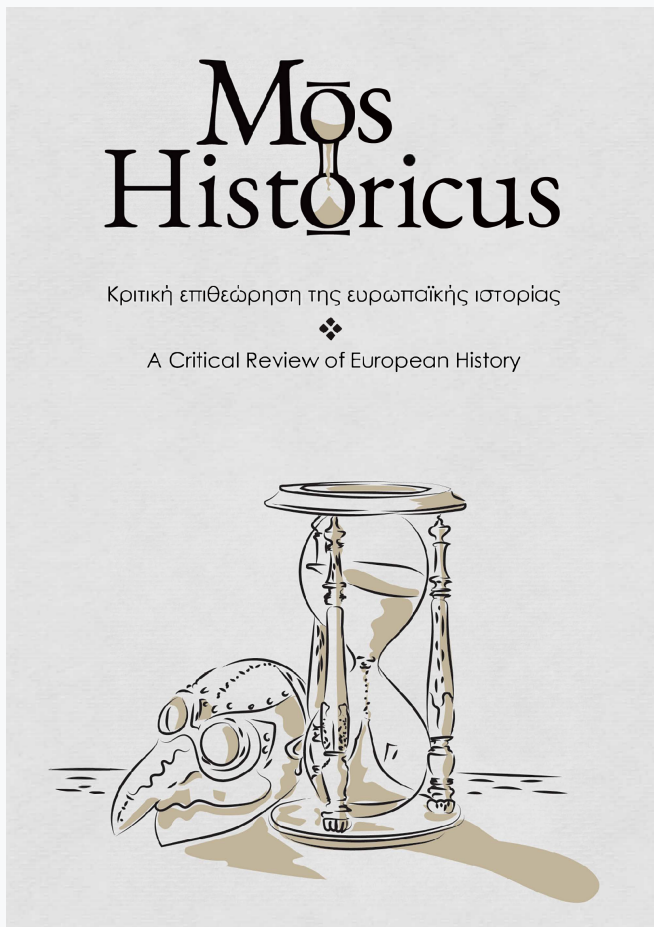

Mos Historicus: A Critical Review of European History

Vol 1, No 1 (2023)

Mos Historicus: A Critical Review of European History

King's Touch:

Vasillis Kitos

doi: [10.12681/mh.34276](https://doi.org/10.12681/mh.34276)

Copyright © 2023, Mos Historicus: Critical Review of European History

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Kitos, V. (2023). King's Touch:: The establishment of the relevant healing practice and its significance in the legitimizing of the English and French monarchies during Late Middle Ages, from the 11th to the dawn of 14th century. *Mos Historicus: A Critical Review of European History*, 1(1), 13–58. <https://doi.org/10.12681/mh.34276>

Θεραπευτές μονάρχες: Η καθιέρωση της πρακτικής του βασιλικού αγγίγματος και η σημασία του στην ανάπτυξη του δυναστικού κύρους των Άγγλων και Γάλλων μοναρχών κατά τον Ώριμο Μεσαίωνα (11ος– αρχές 14ου αιώνα).

King's Touch: The establishment of the relevant healing practice and its significance in the legitimizing of the English and French monarchies during Late Middle Ages, from the 11th to the dawn of 14th century

Βασίλης Κίτος*

Vasilis Kitos

ΠΕΡΙΛΗΨΗ: Η πίστη πως το άγγιγμα του μονάρχη μπορούσε να θεραπεύσει ορισμένες θανατηφόρες ασθένειες εμφανίστηκε στα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τη διάρκεια του Ώριμου Μεσαίωνα. Ως την αυγή του Ύστερου Μεσαίωνα (αρχές 14ου αιώνα) τόσο το αγγλικό όσο και το γαλλικό στέμμα είχε προσδώσει στους βασιλεύοντες μονάρχες την κληρονομική ιδιότητα του θαυματουργού που ειδικευόταν στη θεραπεία της scrofula. Σε αμφότερα τα βασίλεια η χριστομιμητική τελετή του βασιλικού αγγίγματος θεσμοθετήθηκε από ιδιαίτερα ευσεβείς μονάρχες, ενώ δεν ήταν λίγοι οι βασιλείς που δεν έδωσαν έμφαση στην απεικόνισή τους ως θεραπευτές. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να ρίξει φως, αφενός στις πολιτικές, πολιτιστικές και πνευματικές συνθήκες, οι οποίες συνεισέφεραν στην ανάδυση, την τέλεση και τη θεσμοθέτηση του θεραπευτικού αγγίγματος, αφετέρου στη θέση που καταλάμβανε η εικόνα του «βασιλικού θεραπευτή» στη συγκρότηση της ευρύτερης «ιερότητας» των δύο μοναρχιών. Συνεπώς, η ακριβής αποτίμηση της τελετής επιτάσσει την καταφυγή σε όλες τις,

---

* Ο Βασίλης Κίτος έχει αποφοιτήσει με άριστα από το τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, από όπου έλαβε, επίσης με άριστα, μεταπτυχιακό δίπλωμα στην «Ευρωπαϊκή Ιστορία» με ειδίκευση στην περίοδο του Ύστερου Μεσαίωνα. Από το 2021 είναι υποψήφιος διδάκτωρ «Ευρωπαϊκής Ιστορίας» του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επικεντρώνονται στο πεδίο της πολιτικής και κοινωνικής ιστορίας και ειδικότερα στην κρατική συγκρότηση, τις μοναρχίες και τις εβραϊκές κοινότητες των μεσαιωνικών βασιλείων της Αγγλίας και της Γαλλίας. vkitos@arch.uoa.gr

Vasilis Kitos has graduated with honors from the Department of History and Archaeology of the University of Athens (NKUA), where he also earned with honors his MA in European History, with a specialisation in Late Middle Ages. Since 2021, he is a PhD candidate of European History in the University of Athens. His research interests lie in the fields of political and social history; specifically the construction of states, monarchies and jew communities in medieval kingdoms of England and France. vkitos@arch.uoa.gr

γνωστές, διασωθείσες πρωτογενείς πηγές αναφέρονται στην πρακτική του αγγίγματος.

Λέξεις κλειδιά: άγγιγμα, θεραπεία, μοναρχία, ιερότητα, νομιμοποίηση, προπαγάνδα.

ABSTRACT: The idea that the monarch's touch could cure certain deadly diseases appeared in the kingdoms of England and France during the High Middle-Ages. Until the dawn of the Late Middle Ages (early 14th century) both the English and the French Crown had bestowed their reigning monarchs with the hereditary ability of a wonder-maker who specialized in the cure of scrofula. In both kingdoms, the christo-memetic ritual of royal touch was institutionalized by particularly pious rulers. On the other hand, not all kings emphasized their depiction as healers. This study attempts to shed light on the political, cultural, and spiritual conditions which contributed to the emergence, practice, and institutionalization of the healing touch. Furthermore, it highlights the significance of the «royal healer's» image in the construction of the two monarchies' broader «sacrality». For the consistent evaluation of the ritual the use of the available and known primary sources, referring to the practice of touching, is pivotal.

Keywords: touch, cure, monarchy, sacrality, legitimization, propaganda.

Αναμφίβολα, οι Καπετίδες μονάρχες της Γαλλίας και οι Νορμανδοί/Ανδεγαυοί μονάρχες της Αγγλίας συμπεριλαμβάνονται στις πιο επιτυχημένες βασιλικές δυναστείες της μεσαιωνικής Ευρώπης. Με επίκεντρο τις δύο μοναρχίες, τα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας ανέπτυξαν τα δύο πιο διακεκριμένα μοντέλα ευρωπαϊκού κράτους έως τις αρχές του 14ου αιώνα.¹ Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί θρίαμβοι των βασιλέων επέτρεψαν την *de facto* επικράτηση των μοναρχιών. Ωστόσο, η *de jure* κυριαρχία του στέμματος εξασφαλίστηκε μέσω της μακραίωνης διαδικασίας νομιμοποίησης της απόλυτης βασιλικής εξουσίας και της συγκρότησης μιας πολυδιάστατης πολιτικής θεολογίας.²

¹ Joseph Reese Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton University Press, Πρίνστον, Νιου Τζέρσεϋ 1970.

² Ernst Kantorowicz, *Laudes Regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1946· Του ιδίου, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1997.

Πολλοί μύθοι, συμπεριλαμβανομένων της κατοχής θαυματουργών κειμηλίων και λειψάνων, της καταγωγής των βασιλέων από θρυλικούς ηγεμόνες του παρελθόντος και του χρίσματος τους με ιερό έλαιο, διατρέωναν τη νομιμότητα της βασιλικής πρωτοκαθεδρίας και την επικράτηση του στέμματος επί των κοσμικών και εκκλησιαστικών του ανταγωνιστών. Ειδικότερα, η αντίληψη πως το άγγιγμα του μονάρχη μπορούσε να θεραπεύσει ορισμένες φρικτές και συχνά θανατηφόρες ασθένειες καταλαμβάνει ιδιαίτερη θέση στον ιερό «αστερισμό» αμφοτέρων των μοναρχιών, με την τελετουργική πρακτική του αγγίγματος να επιβιώνει ως τη νεότερη περίοδο.

Στη μνημειώδη μελέτη του για το θεραπευτικό άγγιγμα των μοναρχών ο Marc Bloch παρατήρησε πως από τον Πρώιμο Μεσαίωνα υπάρχουν πληροφορίες για θαυματουργούς-θεραπευτές βασιλείς. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του Μεροβίγγειου βασιλιά της Ορλεάνης, Γκουνθράμου (561-592), την οποία καταγράφει ο Γρηγόριος της Τούρ.³ Μολαταύτα, τόσο ο Bloch όσο και οι μεταγενέστεροι μελετητές του βασιλικού αγγίγματος αναγνωρίζουν πως οι πρωιμο-μεσαιωνικές αναφορές στόχευαν στην ανάδειξη της αγιότητας μεμονωμένων μοναρχών. Ακόμη επισημαίνουν ότι οι θεωρίες περί ενός κληρονομικού ιαματικού χαρίσματος έκαναν παράλληλα την εμφάνισή τους στα βασίλεια της Αγγλίας και της Γαλλίας κατά τον Ωριμο Μεσαίωνα.⁴ Όπως υπέδειξε εύστοχα ο Gabor Klaniczay, η βασιλική αγιότητα αποτελούσε ένα ζωντανό φαινόμενο σε άμεση συνάρτηση με τον τόπο και την εποχή εκδήλωσής της.⁵

Η παρούσα μελέτη έχει διττό στόχο. Αρχικά, παρουσιάζονται όλες οι γνωστές διασωθείσες πρωτογενείς πηγές, οι οποίες κάνουν λόγο για το βασιλικό άγγιγμα έως τις αρχές του 14ου αιώνα. Ακολούθως, προσδιορίζεται η εμφάνιση, η τέλεση και η θεσμοθέτηση της πρακτικής. Η τελευταία συσχετίζεται με το πολιτικό, πνευματικό και θεσμικό πλαίσιο σε αμφοτέρα τα βασίλεια. Παράλληλα, αποτιμάται η σημασία

³ Marc Bloch, *The Royal Touch: Sacred Monarchy and Scrofula in England and France*, μτφρ. J. E. Anderson, Routledge, Λονδίνο & Μοντρεάλ ²1973, σ. 16-17.

⁴ Frank Barlow, «The King's Evil», *The English Historical Review*, 95:374 (1980), σ. 3-27· Philippe Buc, «David's Adultery with Bathsheba and the Healing Power of the Capetian Kings», *Viator*, 24 (1993), σ. 101-120· Jacques Le Goff, *Saint Louis*, μτφρ. G. E. Gollard, University of Notre Dame Press, Ιντιάνα ²2009.

⁵ Gabor Klaniczay, «From Sacral Kingship to Self-Representation: Hungarian and European Royal Saints in the 11th-13th Centuries», στο Elisabeth Vestergaard (επιμ.), *Continuity and change: political institutions and literary monuments in the Middle Ages: a symposium*, Odense University Press, Οντένσε 1986, σ. 61-83.

του αγγίματος για τη συγκρότηση της ευρύτερης βασιλικής ιερότητας τόσο σε δυναστικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο.

Η πρώτη αναφορά στο θεραπευτικό άγγιγμα εντοπίζεται περί τα μέσα του 11ου αιώνα στην πανηγυρική βιογραφία που συνέγραψε ο Βενεδικτίνος μοναχός του Fleury, Helgaud, προς τιμήν του Καπετίδη βασιλιά Ροβέρτου Β΄ του Ευσεβούς (996-1031). Σύμφωνα με τον Helgaud, ο Ροβέρτος είχε την ικανότητα να θεραπεύει ασθενείς που έπασχαν από λέπρα καθώς «αγγίζοντας με το ευσεβέστατο χέρι του τις πληγές αυτών που υπέφεραν και κάνοντας πάνω τους το σήμα του ιερού σταυρού συνήθιζε να τους απαλλάσσει από τους πόνους και τις ασθένειές τους.»⁶ Αν και το έργο του Helgaud έχει θεωρηθεί ως η πρώτη απόπειρα για «αγιοποίηση» ενός εκ των μελών της δυναστείας των Καπετιδών⁷, ο Helgaud δεν αναφέρεται στην κληρονομικότητα του αγγίματος, αλλά ισχυρίζεται πως η «Θεία Χάρη» είχε προσδώσει τη μεταφυσική ικανότητα του αγγίματος στον συγκεκριμένο μονάρχη. Η πρώτη αναφορά στο θεραπευτικό άγγιγμα έγινε με σκοπό την προβολή του βασιλιά ως «ιδανικού πρίγκιπα» σε μια εποχή φανεράς βασιλικής αδυναμίας. Η βασιλεία του Ροβέρτου συμπίπτει χρονολογικά με το αποκορύφωμα της «εποχής των πριγκιπάτων».⁸ Και οι τέσσερις πρώτοι Καπετίδες αποτελούσαν *de facto* μια ακόμη πριγκιπική δύναμη γεωγραφικά οριοθετημένη στο σημερινό Ιλ-ντε-Φρανς και περικυκλωμένη από κραταιές χωροδεσποτείες, όπως εκείνη του Μπλουά-Καμπανίας και της Νορμανδίας⁹.

Καμία από τις διαθέσιμες πηγές δεν αναφέρεται στο βασιλικό άγγιγμα έως το πρώτο τέταρτο του 12ου αιώνα. Γράφοντας πριν το 1124 ο Βενεδικτίνος Γιλβέρτος του Nogent αναφέρεται στον Καπετίδη μονάρχη Λουδοβίκο ΣΤ΄ τον Παχύ (1108-1137):

Μα δεν έχουμε δει τον Άρχοντα Βασιλέα μας Λουδοβίκο να ασκεί ένα εθμικό θαύμα (conuetudinary umprodigium); Με τα ίδια μου τα μάτια είδα ανθρώπους που έπασχαν από scrofula (scrophae) στον λαιμό ή σε άλλα μέρη του σώματος να συνωστίζονται γύρω από τον βασιλιά, για να τους αγγίξει και στο άγγιγμά του προσέθετε το σήμα

⁶ Helgaud de Fleury, *Vita de Robert le pieux*, Bautier Robert και Henri Labory Gillette (επιμ. και μτφρ.), Centre national de la recherche scientifique, Παρίσι 1965, σ. 126-128.

⁷ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 8.

⁸ Karl Ferdinand Werner, *Structures politiques du monde franc (VIe–XIIIe siècles)*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979, σ. 275-275.

⁹ Jean Dunbabin., *France in the Making: 843-1180*, Oxford University Press, Οξφόρδη ²2005, σ. 44-220· Elizabeth Hallam και Charles West, *Capetian France: 987-1328*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη ³2020, κεφ. 3.

του σταυρού. Ήμουν εκεί, αρκετά κοντά του, και βοηθούσα, ούτως ώστε τα πλήθη να μην πέσουν πάνω στον βασιλιά. Όμως, ο βασιλιάς έδειξε την έμφυτη γενναιοδωρία του προς εκείνους, τραβώντας τους προς το μέρος του με το γαλήνιο χέρι του και κάνοντας με ταπεινότητα το σήμα του σταυρού. Ο πατέρας του, Φίλιππος, είχε επίσης με ζήλο εφαρμόσει αυτή την ένδοξη και θαυματουργή ικανότητα και δεν γνωρίζω τι αμαρτίες διέπραξε για να τη χάσει. Ποια πρακτική ακολουθούν άλλοι βασιλείς σχετικά με τη θεραπεία της scrofula; Θα παραμείνω σιωπηλός για αυτό το ζήτημα· όμως, απ' όσο γνωρίζω, κανείς Άγγλος βασιλιάς δεν τόλμησε να το επιχειρήσει.¹⁰

Η περιγραφή του Γιλβέρτου αποτελεί την πρώτη αναφορά περί κληρονομικότητας του χαρίσματος του βασιλικού αγγίγματος από έναν μονάρχη στον διάδοχό του. Ο ίδιος, όμως, δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στην απώλεια του χαρίσματος από έναν άλλο μονάρχη (Φίλιππος Α΄) λόγω των ηθικών και θρησκευτικών του παραπτωμάτων. Πράγματι, η σύγκρουση του Φιλίππου με την παποσύνη για τον διορισμό των Γάλλων επισκόπων και ο παράνομος γάμος του με τη Βερτράδη του Μονφόρ οδήγησαν στον αφορισμό του βασιλιά στη σύνοδο του Κλερμόν (1095). Προφανώς, ο Γιλβέρτος υπονοεί πως τα ίδια αμαρτήματα τού είχαν στερήσει την ικανότητα του θεραπευτικού αγγίγματος.¹¹ Συνεπώς, η αντίληψη του Γιλβέρτου ακροβατούσε ανάμεσα στην προγενέστερη άποψη που πρόβαλλε το άγγιγμα ως προνόμιο μεμονωμένων «αγίων» μοναρχών και στις μεταγενέστερες αντιλήψεις περί κληρονομικότητας του χαρίσματος από τον προκάτοχο στον διάδοχο του στέμματος. Επιπλέον, μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο Γιλβέρτος επιχειρούσε να προσδώσει στους Γάλλους μονάρχες το «μονοπώλιο» του ιαματικού αγγίγματος με την ευθεία αναφορά του στη μη-εφαρμογή της πρακτικής από τους Άγγλους βασιλείς.

Δεν είναι τυχαίο πως το έργο του Γιλβέρτου του Nogent συντάχθηκε σε μια περίοδο που η ισχύς της αγγλονορμανδικής δυναστείας βρισκόταν σε άνοδο. Με την παγίωση της βασιλικής εξουσίας στην Αγγλία ο βασιλιάς Ερρίκος Α΄ (1100-1135) αναδεικνυόταν σε έναν από τους ισχυρότερους ηγεμόνες της Ευρώπης.¹² Οι περισσότερες μελέτες που πραγματεύονται τη βασιλεία του Ερρίκου Α΄ επικεντρώνονται στο πολιτικό, νομοθετικό και διοικητικό έργο του μονάρχη.¹³

¹⁰ Guibert de Nogent, *De Pignoribus Sanctorum*, P. L., στηλ. 616.

¹¹ Hallam και West, *Capetian France*, ό.π., σ. 96 κ. εξ., 133 κ. εξ. · Sarah McDougall, *Royal Bastards: The Birth of Illegitimacy, 800-1230.*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2017, σ. 154 κ. εξ.

¹² David Crouch., *The Normans: The History of a Dynasty*, Continuum, Λονδίνο & Ν. Υόρκη 2007, κεφ. 6.

¹³ Judith Green, *Henry I: King of England and Duke of Normandy*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2009 · Warren C. Hollister, Amanda Clark Frost, *Henry I*, Yale University Press, Νιου

Πράγματι, ο ίδιος μονάρχης, ο οποίος έθεσε τις βάσεις της «διοικητικής μοναρχίας», κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες και για τη συμφιλίωση του αγγλονορμανδικού παρόντος με το αγγλοσαξονικό παρελθόν. Για παράδειγμα, το νέο corpus νομοθετημάτων που ρύθμιζαν τη δημόσια τάξη στο αγγλικό βασίλειο εκδόθηκε στο όνομα του τελευταίου αγγλοσάξονα μονάρχη (και μετέπειτα αγίου), Εδουάρδου του Ομολογητή (1042-1066).¹⁴

Η πρώτη αναφορά στον Εδουάρδο ως λειτουργό του θεραπευτικού αγγίγματος γίνεται σε έναν ανωνύμου συγγραφέως βίο του μονάρχη. Σύμφωνα με τον τελευταίο, ο βασιλιάς θεράπευσε με το άγγιγμά του μια γυναίκα που έπασχε από scrofula (μυκοβακτηριδιακή αυχενική λεμφαδενίτιδα), σχηματίζοντας με το χέρι του το σημάδι του σταυρού και αγγίζοντας τις προσβεβλημένες από την ασθένεια περιοχές (λεμφαδένες).¹⁵ Αν και η χρονολογική τοποθέτηση της πρώτης αναφοράς στις ιαματικές ικανότητες του Εδουάρδου φαντάζει προβληματική, το θαύμα του βασιλιά επαναλαμβάνεται κατά τη βασιλεία του Ερρίκου Α΄. Ο Γουλιέλμος του Malmesbury, ένας από τους σημαντικότερους χρονικογράφους του 12ου αιώνα και μοναχός στο αββαείο του Malmesbury, αναφέρθηκε στο έργο του σχετικά με τις πράξεις των Άγγλων βασιλέων (1118-1125) τόσο στη θεραπεία μιας γυναίκας που έπασχε από scrofula όσο και στη συχνή θεραπεία ασθενών από τον Εδουάρδο στη Νορμανδία. Επιπρόσθετα, δεν δίστασε να απαντήσει στους θιασώτες των θεωριών περί κληρονομικότητας του αγγίγματος, όπως ο σύγχρονός του Γιλβέρτος του Nogent, πως: «... στις μέρες μας κάποιοι εξαπατούν ισχυριζόμενοι πως η ικανότητα να θεραπεύει κανείς τέτοιου είδους ασθένειες δεν είναι αποτέλεσμα της αγιότητας αλλά ενός κληρονομικού βασιλικού προνομίου (*ex regalis prosapiae hereditae*).»¹⁶

Οι αναφορές αυτές στο θεραπευτικό άγγιγμα κατά τη βασιλεία του Ερρίκου Α΄ οδήγησαν τον M. Bloch στο συμπέρασμα πως ο τρίτος Νορμανδός βασιλιάς υπήρξε ο Άγγλος μονάρχης που εγκαινίασε την πρακτική του βασιλικού αγγίγματος.¹⁷ Οι

Χέιβεν και Λονδίνο 2003· Warren C. Hollister και John W. Baldwin, «The Rise of Administrative Kingship: Henry I and Philip Augustus», *The American Historical Review*, 83:4 (1978), σ. 867-905.

¹⁴ Bruce O' Brian, *God's Peace and King's Peace: The Laws of Edward the Confessor*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1999.

¹⁵ Frank Barlow (επιμ. και μτφρ.), *The Life of Edward the Confessor*, Clarendon Press, Λονδίνο & Εδιμβούργο 1962, σ. 61-62. Ο Bloch θεωρεί πως ο βίος συνεγράφη κατά τη βασιλεία του Ερρίκου Α΄, Bloch, *The Royal Touch*, ό.π., σ. 23-25· ο Barlow τοποθετεί χρονολογικά το κείμενο πριν από την άνοδο του Ερρίκου Α΄ στο θρόνο: Barlow, ό.π., σ. xiv, xxv· του ίδιου, *Edward the Confessor* University of California Press Μπέρκλεϋ, Λος Άντζελες 1970, σ. 291-293.

¹⁶ William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, Stubbs William., Rolls Series, Λονδίνο 1887, σ. 272-273.

¹⁷ Bloch, ό.π., σ. 26-27.

μεταγενέστεροι μελετητές, όπως ο Colin Morris, εξέλαβαν τη χρονολόγηση του Bloch ως δεδομένη.¹⁸ Μολαταύτα οι διαθέσιμες πηγές σε καμία περίπτωση δεν επαρκούν για την οριστική τοποθέτηση της εμφάνισης του βασιλικού αγγίγματος στην Αγγλία κατά το πρώτο τέταρτο του 12ου αιώνα. Αναμφίβολα, ο Ερρίκος αναβάθμισε την ισχύ και το κύρος του αγγλικού στέμματος και εισήγαγε νέες αυλικές τελετουργίες¹⁹ σε αντίθεση, όμως, με την περίπτωση των Γάλλων ομολόγων του στις αρχές του 12ου αιώνα, δεν υπάρχει ούτε μία νύξη στην άσκηση του αγγίγματος από τον Ερρίκο. Επίσης, οι αναφορές στο άγγιγμα από Αγγλονορμανδούς συγγραφείς στόχευαν κυρίως στην ανάδειξη της αγιότητας του Εδουάρδου του Ομολογητή.

Η τελευταία πηγή για το βασιλικό άγγιγμα κατά το πρώτο μισό του 12ου αιώνα, η οποία δεν αναφέρεται από τον Bloch, κάνει λόγο για τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Ζ΄ τον Νεαρό (1137-1180). Στο έργο που πραγματεύεται τη συμμετοχή του μονάρχη στη Β΄ Σταυροφορία, ο Βενεδικτίνος μοναχός του Αγίου Διονυσίου (Saint Denis), Όθων του Deuil, παρουσιάζει τον Λουδοβίκο να εισέρχεται σε ένα λεπροκομείο που βρισκόταν στο Σαιν-Ντενί πριν από την αναχώρησή του για τη Συροπαλαιστίνη. Με έμμεσο τρόπο ο Όθων αναφέρει πως ο βασιλιάς παρέμεινε για αρκετή ώρα εντός του ιδρύματος «*κάνοντας μια αξιοθαύμαστη πράξη την οποία λίγοι, ίσως κανείς, κάτοχος αυτού του υψηλού αξιώματος δεν μπορούσε να πραγματοποιήσει*».²⁰

Στην προαναφερθείσα περίπτωση, το βασιλικό άγγιγμα αποτελεί ένα μέρος του συνόλου των βασιλικών τελετουργιών που πραγματοποιήθηκαν από τον μονάρχη πριν από την αναχώρησή του για τη σταυροφορία. Στο σύνολο αυτό συμπεριλαμβανόταν μεταξύ άλλων η τελετουργική πορεία της βασιλικής συνοδείας στο Σαιν-Ντενί, η ευλογία από τον πάπα Ευγένιο Γ΄ και η ανάληψη του ιερού λαβάρου του Αγίου Διονυσίου (*Oriflamme*) από τον ηγούμενο του αββαείου.²¹ Σε αντίθεση με τον προκάτοχο (Λουδοβίκο ΣΤ΄) και τον διάδοχό του (Φίλιππο Β΄), ο

¹⁸ Collin Morris, *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1989, σ. 228. Ο Morris υποθέτει πως οι νιπτήρες που δόθηκαν ως δωρεά από τον αρχιθαλαμηπόλο (chamberlain) του Ερρίκου Α΄ σε δύο νορμανδικά αββαεία ήταν οι ίδιοι νιπτήρες που χρησιμοποιούσε ο βασιλιάς μετά την τέλεση του αγγίγματος.

¹⁹ Π.χ. η τελετουργική κουρά και καταπάτηση της κόμης του Ερρίκου και των υποστηρικτών του κατά την κατάκτηση της Νορμανδίας (1105), Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*: Vol. 6, μτφρ. Marjorie Chibnall, Clarendon Press, Οξφόρδη 1978, σ. 62-69. Ο Ορδέριχος ερμηνεύει την τελετουργία ως ηθική νίκη της βασιλείας επί των αυθαιρεσιών των ιπποτών.

²⁰ Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, Virginia Gingerick (επιμ. και μτφρ.), Berry, Νέα Υόρκη 1947, σ. 16.

²¹ James Naus, *Constructing Kingship: The Capetian monarchs of France and the early Crusades*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 2016, σ. 85-86.

Λουδοβίκος Ζ΄ πρόβαλε τη βαθιά και ειλικρινή ευσέβειά του ως πρωταρχικό χαρακτηριστικό της βασιλείας του. Έτσι κατέστησε τη χριστομιμητική πρακτική του αγγίγματος πιο συναφή με το ευρύτερο βασιλικό κύρος.²²

Έχοντας παραθέσει όλες τις πηγές που αναφέρονται στο άγγιγμα ως τα μέσα του 12ου αιώνα, θα ήταν χρήσιμο να προβούμε σε ορισμένες παρατηρήσεις. Αρχικά, η ασθένεια που οριζόταν ως «morbus regius» δεν είχε προσδιοριστεί κατά την εποχή αναφοράς μας. Τα συμπτώματα της λέπρας και της scrofula δύσκολα μπορούσαν να διακριθούν με βεβαιότητα. Οι δύο ασθένειες εναλλάσσονταν ως όψεις του ίδιου επώδυνου και παραμορφωτικού νοσήματος. Σε άλλες περιοχές της Δυτικής Χριστιανοσύνης, όπως στο Σαλέρνο του 13ου αιώνα, ούτε η λέπρα ούτε η scrofula, αλλά ο ίκτερος αποτελούσε το «κακό του βασιλιά».²³

Για ποιους, όμως, λόγους η scrofula επικράτησε σταδιακά επί της λέπρας; Αφενός, η πρώτη χαρακτηριζόταν από πολύ μικρότερο ποσοστό θνησιμότητας σε σχέση με τη δεύτερη και αποτελούσε ένα αρκετά πιο «εύκολο» αντικείμενο θεραπείας, επειδή συχνά τα συμπτώματα παρουσίαζαν επιφανειακή υποχώρηση. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούνταν η ψευδαίσθηση πως ο ασθενής είχε θεραπευθεί.²⁴ Αφετέρου, η σταδιακή κοινωνική απομόνωση των λεπρών σε λαζαρέτα²⁵ κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα συνέβαλε στην εξαφάνιση των λεπρών από τα λαϊκά πλήθη που συνέρρεαν επιζητώντας τη βασιλική ευλογία.²⁶

Είναι αδύνατον να αγνοήσουμε το γεγονός πως οι αναφορές στις θεραπευτικές ικανότητες των μοναρχών γίνονται σε μία περίοδο ένθερμης εκκλησιαστικής αναδιοργάνωσης (Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση). Κατά τη διάρκεια της τελευταίας, οι ποντίφικες επιχείρησαν και, εν πολλοίς, κατόρθωσαν να αποστερήσουν το «άρωμα της αγιότητας» από τους μονάρχες.²⁷ Προφανώς, οι πάπες της εποχής δεν είχαν καμία απολύτως διάθεση να αναγνωρίσουν τις θεραπευτικές ικανότητες των βασιλέων.

²² Για τον Λουδοβίκο Ζ΄ βλ.: Marcel Pacaut, *Louis VII et son Royaume*, S.E.V.P.E.N, Παρίσι 1967· Yves Sassier, *Louis VII*, Παρίσι 1991.

²³ Barlow, «The King's Evil», *ό.π.*, σ. 12 κ. εξ.

²⁴ Annette Finley-Croswhite., «Henry IV and the Diseased Body Politic», στο Martin Gosman, A. A. MacDonald, Arie Johan Vanderjagt, *Princes and Princely Culture 1450-1650* τομ. 1, Brill, Λάιντεν, 2003, σ.131-146, εδώ σ. 139 κ. εξ.

²⁵ Οικισμοί αποκλειστικά για λεπρούς.

²⁶ Barlow, *ό.π.*, σ.10.

²⁷ Βλ. Uta-Renate Blumenthal, *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1998· Morris, *The Papal Monarchy*, *ό.π.*, κεφ. 4-9.

Πράγματι, ο ποντίφικας, του οποίου το όνομα παρέμεινε άρρηκτα συνδεδεμένο με τη Μεταρρύθμιση (Γρηγόριος Ζ΄, 1073-1085), έγραφε στον Herman, επίσκοπο του Μετς:

Ποιος (βασιλιάς) είχε τη δύναμη να αναστήσει τους νεκρούς, να θεραπεύσει τους λεπρούς, να δώσει όραση στους τυφλούς; Ούτε ο Κωνσταντίνος (ο Μέγας), ούτε ο Θεοδόσιος, ούτε ο Ονώριος, ούτε ο Κάρολος (Καρλομάγνος), ούτε ο Λουδοβίκος (ο Ευσεβής), παρά το γεγονός πως εγκωμιάστηκαν και εξυμνήθηκαν από την Εκκλησία για τις αρετές τους, την αγάπη τους για τη δικαιοσύνη και την υπεράσπιση της εκκλησίας.²⁸

Επομένως, ο Γρηγόριος αρνούνταν κατηγορηματικά τη σύνδεση θεραπευτικών ικανοτήτων με τα πρόσωπα των μοναρχών. Ωστόσο η κεντρική εξουσία της καθολικής εκκλησίας και οι κληρικοί μεταρρυθμιστές εντός του αγγλικού και του γαλλικού βασιλείου δεν επιχείρησαν να αμφισβητήσουν την εγκυρότητα του βασιλικού αγγίγματος. Ήταν η σύγκρουση με τους Γερμανούς αυτοκράτορες που αποτελούσε την παπική προτεραιότητα ως τα μέσα του 12ου αιώνα. Επιπλέον, οι συγγραφείς που αναφέρθηκαν στο άγγιγμα δεν συμπεριλαμβάνονται στους ένθερμους μεταρρυθμιστές. Ο Helgaud του Fleury και ο Όθων του Deuil αποτελούν περιπτώσεις τυπικών βασιλικών αγιογράφων. Οι απόψεις του Γουλιέλμου του Malmesbury σχετικά με τη μεταρρύθμιση δεν γίνονται σαφείς σε κανένα σημείο του έργου του. Τέλος, ο Γιλβέρτος του Nogent υπήρξε συμπαθών των εγγάμων κληρικών, ενός από τους κύριους στόχους των μεταρρυθμιστών.²⁹

Ενώ κατά τον 11ο και 12ο αιώνα η αυτοκρατορία και η παποσύνη έριζαν για τον έλεγχο των εκκλησιαστικών πρωτείων, το αγγλικό και, κυρίως, το γαλλικό βασίλειο αντιμετώπιζαν τον κατακερματισμό της επικράτειάς τους σε ένα πολυεπίπεδο φεουδαλικό μωσαϊκό. Για τον λόγο αυτό, η επικράτηση επί των εκάστοτε μικρών και μεγάλων αριστοκρατικών δυνάμεων υπήρξε η κύρια πρόκληση για τη θεμελίωση της κεντρικής εξουσίας από την αγγλική και γαλλική μοναρχία.³⁰

Κατά συνέπεια, οι Εκκλησίες των δύο βασιλείων δεν άργησαν να προσδεθούν στο άρμα των μοναρχιών προς εξασφάλιση των προνομίων τους. Πράγματι, περί τα μέσα του 10ου αιώνα οι κατά τόπους εκκλησιαστικοί ιθύνοντες εκκίνησαν το εγχείρημα της πολυπόθητης «Ειρήνης και Εκεχειρίας του Θεού» (Pax et Treuga Dei).

²⁸ Das Register Gregors VII, *Monumenta Germaniae Historica, epistolae selectae*, Erich Ludwig Eduard Caspar(επιμ.), τομ. 2, Weidmann, Βερολίνο 1955, σ. 559.

²⁹ Bloch, *The Royal Touch*, ό.π., σ. 72.

³⁰ Για μια σύγχρονη ιστοριογραφική συζήτηση βλ. David Crouch., *The Birth of Nobility: Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2014.

Ωστόσο οι βασιλιάδες ήταν εκείνοι που έμελλε να το ολοκληρώσουν. Έως τα μέσα του 12ου αιώνα η «Ειρήνη του Θεού» είχε μετουσιωθεί σε «Ειρήνη του Βασιλιά».³¹ Ο Geoffrey Koziol δεν θα μπορούσε να το θέσει ορθότερα:

Για την εκκλησιαστική ηγεσία της Αγγλίας και της Γαλλίας ο αυτοκράτορας δεν αποτελούσε επείγοντα εχθρό και ο πάπας δεν αποτελούσε άμεσο σύμμαχο. Οι πραγματικοί εχθροί βρίσκονταν πιο κοντά και είχαν τη μορφή νέοπλουτων κοινοτήτων, αρπακτικών ιπποτών και τοπικών αρχόντων που διεξήγαγαν καταστροφικούς πολέμους.³²

Συνεπώς, το θεραπευτικό άγγιγμα, μεταξύ άλλων βασιλικών τελετουργιών,³³ εξασφάλιζε στους μονάρχες τη διατήρηση ενός τμήματος της ιερής φύσης τους. Η τελευταία είχε απολεσθεί λόγω της πολυδιάσπασης της εξουσίας και -κυρίως- της παπικής πρωτοκαθεδρίας.

Ο ρόλος, που διαδραμάτισε το βασιλικό άγγιγμα στην ανοικοδόμηση της βασιλικής ισχύος, κατά την περίοδο που εξετάζουμε, υπήρξε στην καλύτερη περίπτωση δευτερεύων. Κατά τους επόμενους αιώνες υπάρχουν αρκετές αναφορές, οι οποίες αμφισβητούν την εγκυρότητα της πρακτικής.³⁴ Οι σκεπτικιστές δεν εξέλειπαν από την Αγγλία και τη Γαλλία του 12ου αιώνα. Ήδη παρατηρήσαμε πως ο σύγχρονος Γουλιέλμος του Malmesbury ήταν κατηγορηματικά αντίθετος στην ιδέα της κληρονομικότητας του χαρίσματος. Παράλληλα, ως το τέλος της περιόδου που εξετάζουμε δεν υπάρχει ούτε μία περίπτωση ευγενή, πόσω μάλλον κληρικού, που να επιζήτησε τη θεραπεία του μέσω του βασιλικού αγγίγματος. Αναμφισβήτητα, η τελετουργία είχε ως κύριο ακροατήριο τα πιο αδύναμα στρώματα των αγροτικών και αστικών πληθυσμών. Φαίνεται ότι, αν και η χριστομιμητική πρακτική της θεραπείας των αρρώστων διατράνωνε τη βασιλική ιερότητα στα λαϊκά πλήθη, δεν

³¹ Thomas Head και Richard Landes, «Introduction», στον ίδιον (επιμ.), *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη 1992, σ. 8.

³² Geoffrey Koziol, «England, France, and the Problem of Sacrality», στο Thomas N. Bisson (επιμ.), *Cultures of Power: Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1995, σ. 127.

³³ Π.χ. Η τελετή στέψης, η οποία στη συνέχεια θα συσχετιζόταν με το θεραπευτικό άγγιγμα. Βλ. Elizabeth A. R. Brown., «Franks, Burgundians, and Aquitanians and the royal coronation ceremony in France», *Transactions of the American Philosophical Society*, 82:7 (1992), σ. 1-189.

³⁴ Bloch, *The Royal Touch*, ό.π., σ. 68.

ανταποκρινόταν στα ουσιαστικά προβλήματα, όπως ήταν η διατήρηση της δημόσιας τάξης και η προστασία των Εκκλησιών.

Ο αββάς του Αγίου Διονυσίου, Suger (1122-1151), συγγραφέας μιας εκ των λεπτομερέστερων βιογραφιών μονάρχη της εποχής, επιλέγει να παρουσιάσει τη βασιλεία του Λουδοβίκου ΣΤ΄ με βάση την προγενέστερη καρολίγγεια προσέγγιση: ως προαπιστή της ειρήνης, της δικαιοσύνης και της Εκκλησίας.³⁵ Γράφοντας για τον ίδιο βασιλιά, ο οποίος σύμφωνα με τον Γιλβέρτο του Nogent ασκούσε το «εθμικό θαύμα» σε δημόσια θέα, ο Suger επέλεξε να μην κάνει ούτε μια νύξη σχετικά με την πρακτική. Παρομοίως στην Αγγλία, το έργο του σημαντικότερου υπέρμαχου της θείας βασιλικής φύσης (ανώνυμος Νορμανδός της Υόρκης, περ.1100) δεν αναφέρεται στην άσκηση του βασιλικού αγγίματος.³⁶

Αν και το άγγιγμα δεν έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην προβολή της θείας φύσης αμφοτέρων των μοναρχιών, οι Καπετίδες υιοθέτησαν την ιδιότητα του βασιλικού θεραπευτή πριν από τους Νορμανδούς ομότιμούς τους.³⁷ Στη Γαλλία, η πρακτική του αγγίματος αποδιδόταν όχι μόνο σε περισσότερους, αλλά και σε σύγχρονους μονάρχες. Αντίθετα στην Αγγλία οι σχετικές αναφορές συνδέονταν αποκλειστικά με την παρελθούσα βασιλεία του Εδουάρδου του Ομολογητή.

Εύλογα, η συσχέτιση πολιτικών-κρατικών, τελετουργικών παραγόντων και πραγματικοτήτων καθίσταται αναπόφευκτη. Μολονότι οι Καπετίδες αποτελούσαν μια ακόμη δύναμη ανάμεσα στα γαλλικά πριγκιπάτα, οι Νορμανδοί κατόρθωσαν να ασκήσουν μια σχετικά αποτελεσματική κεντρική διακυβέρνηση επί των Άγγλων υποκειμένων τους.³⁸ Αναγκασμένοι να ανταγωνίζονται διαρκώς με κραταιούς πολιτικούς-στρατιωτικούς αντιπάλους, οι Καπετίδες αναγκάστηκαν να οικοδομήσουν ένα μεγάλο μέρος της βασιλικής τους εικόνας σύμφωνα με το πρότυπο ενός ευσεβούς και ηθικού χριστιανού μονάρχη (*rex christianissimus*). Επιπλέον, η αναγνώριση των δικαιωμάτων και της *de facto* εξουσίας των ισχυρών αριστοκρατών αποτελούσε μονόδρομο για τους Γάλλους μονάρχες έως τις αρχές του 13ου αιώνα. Παράλληλα,

³⁵ Suger, *Vie de Louis VI, le Gros: Classiques de L'Histoire Au Moyen Age*, Henri Waquet (επιμ.), Les Belles Lettres, Παρίσι 1929· Lindy Grant και David Bates, *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998.

³⁶ *Die Texte des Normannischen Anonymus*, Karl Pellens (επιμ.), Steiner, Βισμπάντεν 1966. Αποτελεί βασική πηγή για τη μνημειώδη μελέτη του Ernst Kantorowicz, *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, Princeton University Press, Πρίνστον 1957.

³⁷ Gabor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, μτφρ. Eva Palmai, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2002, σ. 137.

³⁸ Richard Huscroft, *The Norman Conquest: A New Introduction*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2009.

η προστασία των Εκκλησιών αποτελούσε ιδανική διέξοδο για τη νόμιμη εξάπλωση της εξουσίας του στέμματος εκτός των ορίων του βασιλικού πριγκιπάτου.³⁹ Προοδευτικά, από τα μέσα του 10^{ου} αιώνα θρησκευτικά ιδρύματα, όπως το Fleury και ο Άγιος Μαρτίνος της Τουρ, με αποκορύφωμα το αββαείο του Σαιν-Ντενί θα αποτελούσαν σταθερούς πυλώνες για την ανοικοδόμηση του κύρους της «Ιερής Μοναρχίας» για τους Γάλλους βασιλείς.⁴⁰

Αντιθέτως, ούτε στη Νορμανδία ούτε και στην Αγγλία δεν αναφέρονται παρόμοια ιδρύματα συστηματικής παραγωγής προπαγάνδας για λογαριασμό του αγγλονορμανδικού στέμματος.⁴¹ Ο Νορμανδός Ορδέρικος Vitalis περιέγραψε με γλαφυρότητα όλες τις διόλου τιμητικές λεπτομέρειες της κηδείας του Γουλιέλμου Α΄ του Κατακτητή (1066-1087): από το ταπεινό σάβανο, πληρωμένο από έναν φτωχό ιππότη, ως την ανυπόφορη δυσωδία του πτώματος.⁴² Αργότερα, ο Αγγλοσάξονας Eadmer του Canterbury παρουσίασε τη βασιλική συνοδεία του Γουλιέλμου Β΄ του Ερυθρού (1087-1100) ως μεθυσμένους ληστές, οι οποίοι βίαζαν ανυπεράσπιστες γυναίκες και λεηλατούσαν αδιακρίτως την αγγλική ύπαιθρο.⁴³

Φυσικά, οι παράγοντες που επέτρεπαν την απο-ιεροποίηση και την διακωμώδηση της αγγλονορμανδικής μοναρχίας σε αντίθεση με την εξύμνηση των Καπετιδών δεν ανταποκρίνονταν αποκλειστικά στην ισχύ ή την αδυναμία του εκάστοτε στέμματος αναφορικά με τους κοσμικούς του ανταγωνιστές. Ενώ η άνοδος των Καπετιδών στο θρόνο οφειλόταν στην βασιλική εκλογή του Ούγου Α΄⁴⁴ από τους Φράγκους αριστοκράτες, ο Κατακτητής και οι Βορειογάλλοι ακόλουθοί του είχαν επιβληθεί δια πυρός και σιδήρου επί της ηττημένης αγγλοσαξονικής κοινωνίας.⁴⁵ Η σταθερή αρρενογονία της δυναστείας των Καπετιδών επέτρεπε την ομαλή εναλλαγή των πρωτότοκων γιων στον θρόνο με την πρώτη στέψη τους συχνά να λαμβάνει χώρα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του προκατόχου τους.⁴⁶ Στην Αγγλία, από την

---

³⁹ Fawtier Robert, *The Capetian Kings of France: Monarchy and Nation 987-1328*, μτφρ. Butler Lionel, Adam R. J., St Martin's Press, Νέα Υόρκη 1960, σ. 73. Ο Fawtier αποκαλεί τις Εκκλησίες «προωθημένα φυλάκια» της μοναρχίας.

⁴⁰ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 691.

⁴¹ Koziol, «England», ό.π., σ. 142.

⁴² Orderic Vitalis, τομ. 6, ό.π., σ.100-107.

⁴³ Eadmer of Canterbury, *Historia Novorum in Anglia*, Martin Rule (επιμ.), Longman & Co., Λονδίνο 1884, σ.192-193.

⁴⁴ Hallam και West, *Capetian France*, ό.π., σ. 27-30.

⁴⁵ Thomas N. Bisson., *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government*, Princeton University Press, Πρίνστον και Οξφόρδη 2009, σ. 176-177.

⁴⁶ John W. Baldwin, *The Government of Philip Augustus: Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1986, σ. 368-389. Ο Baldwin εξηγεί πως από

Κατάκτηση έως τα μέσα του 13ου αιώνα, σχεδόν όλοι οι Νορμανδοί και Ανδεγαυοί μονάρχες χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν ενόπλιως ισχυρούς και νόμιμους διεκδικητές, για να εξασφαλίσουν την ανάρρησή τους στον θρόνο.

Όλα τα παραπάνω καθιστούν σαφές, γιατί οι Καπετίδες ιδιοποιήθηκαν πρώτοι το χάρισμα του θεραπευτικού αγγίγματος. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι για την τέλεση του αγγίγματος από τον Ερρίκο Α΄. Ούτε μπορούμε να αποδεχτούμε τον ισχυρισμό του Κοζιολ, πως, αν ο Ερρίκος και ο εγγονός του ασκούσαν την πρακτική, τότε το έκαναν αποκλειστικά στις ηπειρωτικές τους κτήσεις και όχι στην Αγγλία. Ο Κοζιολ δηλώνει ότι η ανάδειξη της βασιλικής αυλής ως του μοναδικού κέντρου εξουσίας στην Αγγλία οδήγησε στη μετατροπή των βασιλικών τελετών σε αρένα πολιτικών αντιπαραθέσεων. Ωστόσο δεν εξηγεί, γιατί ο Ερρίκος δεν θα εκμεταλλευόταν την ευκαιρία να ενισχύσει την εικόνα του στα αγγλικά λαϊκά στρώματα τη στιγμή που ο ίδιος μονάρχης ασκούσε το άγγιγμα στη Νορμανδία.⁴⁷ Σε κάθε περίπτωση, ως τα μέσα του 13ου αιώνα η τελετή του αγγίγματος δεν είχε θεσμοθετηθεί, η συχνότητά της ήταν ασταθής, ο τόπος τέλεσής της ήταν αβέβαιος και ο ρόλος της στη διαμόρφωση της βασιλικής εικόνας επικουρικός.

Κατά το δεύτερο μισό του 12ου αιώνα, οι αναφορές αφηγηματικών πηγών στο άγγιγμα λιγοστεύουν. Κατά τη δεκαετία του 1180, ο αρχιδιάκονος του Μπαθ και ένθερμος υποστηρικτής της ανδεγαυικής δυναστείας, Πέτρος του Μπλουά,⁴⁸ έστειλε δύο επιστολές στους κληρικούς της αυλής του βασιλιά Ερρίκου Β΄ (1154-1189). Στην πρώτη, ο Πέτρος παρομοίαζε τον χαρακτήρα και τα προτερήματα του Ερρίκου με εκείνα του Καρλομάγνου. Ωστόσο, κατέληγε πως η υπηρεσία στο πλευρό ακόμα και αυτού του εξαιρετού μονάρχη αποτελεί θάνατο για την ψυχή του κληρικού. Στη δεύτερη επιστολή ο αρχιδιάκονος επιχειρηματολογεί υπέρ της θετικής προσφοράς των κληρικών στη βασιλική αυλή προσθέτοντας πως:

...είναι ιερό το να υπηρετεί κανείς τον άρχοντα βασιλιά, διότι ο βασιλιάς είναι πράγματι ιερός και χρισμένος από τον Κύριο. Το μυστήριο του χρίσματος κατά τη στέψη δεν ήταν κενό δώρο. Η αρετή του, εάν υπάρχει κάποιος που δεν γνωρίζει ή την αμφισβητεί,

την ίδρυσή της η δυναστεία των Καπετίδων χαρακτηριζόταν από ισχυρούς κάθετους δεσμούς γονέων-τέκνων (Geschlecht).

⁴⁷ Koziol, «England», *ό.π.*, σ. 139, 148.

⁴⁸ Armitage Robinson, *Somerset Historical Essays*, Oxford University Press, Λονδίνο 1921, κεφ. 5.

αποδεικνύεται καταφανώς με την εξαφάνιση της αρρώστιας που προσβάλλει τη βουβωνική χώρα και τη θεραπεία της scrofula.⁴⁹

Προφανώς, οι δύο επιστολές αποτελούσαν ρητορικές ασκήσεις, τις οποίες ο βασιλικός προπαγανδιστής μοιράστηκε με τους συναδέλφους του στη βασιλική αυλή. Στην πρώτη επιστολή ο Ερρίκος συνδέεται με τον Καρλομάγνο χάρη στην προσωπικότητά του. Ομοίως, στη δεύτερη ο βασιλιάς θα μπορούσε να παραλληλιζείται με τους Καπετίδες συγχρόνους του μέσω της πρακτικής του αγγίματος. Κατά την ίδια περίοδο στην Αγγλία ακούγονται φωνές που αμφισβητούν ευθέως την εγκυρότητα του αγγίματος. Ο Αυγουστινιανός ιερομόναχος και σύγχρονος του Πέτρου του Μπλουά, Φίλιππος της Οξφόρδης, αναφέρει στην αιογραφία που συνέγραψε για την αγία Frideswide ότι ο Ερρίκος κατάφερε να θεραπεύσει ένα κορίτσι από scrofula. Ωστόσο, το σώμα της ασθενούς παρέλυσε αμέσως ως θεία δίκη για την προσφυγή στην αμαρτωλή πρακτική του αγγίματος.⁵⁰

Σε αντίθεση με τις μόλις δύο αναφορές στην Αγγλία, οι αφηγηματικές πηγές στη Γαλλία παύουν να κάνουν λόγο για το άγγιγμα μέχρι τα μέσα του 13ου αιώνα και τη βασιλεία του Λουδοβίκου Θ'. Ωστόσο, η θεμελιώδους σημασίας μελέτη του Philippe Buc κατόρθωσε να ρίξει φως σχετικά με τις αντιλήψεις περί αγγίματος στη Γαλλία σε μια περίοδο σχετικής απουσίας πηγών.⁵¹ Μελετώντας τις ερμηνείες κορυφαίων σχολαστικών της εποχής σχετικά με το χωρίο Β' Βασιλέων 11:4,⁵² ο Buc παρατηρεί πως από τη δεκαετία του 1170 οι διδάκτορες θεολογίας στη σχολή των Παρισίων ερμήνευαν τη διακοπή της εμμήνου ρύσης της Βηρσαβεέ ως απόρροια του θεραπευτικού αγγίματος του βασιλιά Δαβίδ. Το θεραπευτικό άγγιγμα προερχόταν από την «ιερότητα του βασιλικού χρίσματος» (propter sanctitatem unctionis).⁵³

Πράγματι, κατά το δεύτερο μισό του 12ου αιώνα η επικρατούσα θεολογική άποψη συνέδεε τα υγρά της εμμήνου ρύσης με ασθένειες, όπως η λέπρα και η scrofula.⁵⁴ Αντιλαμβανόμεστε, λοιπόν, πως ο Βορειογάλλος και μορφωμένος στη Γαλλία, Στέφανος του Μπλουά, ήταν εξοικειωμένος με τις θεωρίες που ήθελαν το βασιλικό χρίσμα κατά τη στέψη να αποτελεί «θείο δώρο». Ακόμη πιο σημαντικό είναι

⁴⁹ Petrus Blesensis, *Epistolae*, P.L., στηλ. 42, 439.

⁵⁰ Philip of Oxford, *Miracula Sancte Frideswide*, Andrew Dunning (επιμ.), Bodleian Library, Οξφόρδη, MS. Digby 177, στηλ. 337· Koziol, «England», *ό.π.*, σ. 140.

⁵¹ Buc, «David's Adultery», *ό.π.*

⁵² «καὶ ἀπέστειλε Δαυὶδ ἀγγέλους καὶ ἔλαβεν αὐτήν, καὶ εἰσήλθε πρὸς αὐτήν, καὶ ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς, καὶ αὐτὴ ἁγιαζομένη ἀπὸ ἁκαθαρσίας αὐτῆς, καὶ ἀπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.»

⁵³ Buc, *ό.π.*, σ. 102.

⁵⁴ Στο *ίδιο*, σ. 105-106.

πως οι διαπρεπείς σχολαστικοί που αποδέχονταν το θεραπευτικό άγγιγμα του Δαβίδ, όπως ο Πέτρος ο Βιβλιοφάγος (Petrus Comestor) και ο Στέφανος Λάνγκτον, υπήρξαν κάθε άλλο παρά υπέρμαχοι της βασιλικής ιερότητας. Δραστηριοποιούμενοι σε μια περίοδο κατά την οποία η Καθολική Εκκλησία ακτινοβολούσε πανευρωπαϊκά με την ισχύ και το κύρος της, αυτοί οι υψηλόβαθμοι εκκλησιαστικοί ιθύνοντες επιχειρούσαν να υποστηρίξουν τα πρωτεία της εκκλησιαστικής *ordo*⁵⁵, απορρίπτοντας τις θεωρίες περί «βασιλικού ιερατείου» (*sacerdotium regale*). Ο πολυγραφότατος Πέτρος ο Μελωδός (Petrus Cantor) δήλωνε απερίφραστα πως «αυτός που χρίει (ιερέας) είναι ανώτερος αυτού που χρίεται (βασιλιάς)», προβάλλοντας τη γρηγοριανή αρχή της εκλογής από τον κλήρο και όχι το κληρονομικό δικαίωμα ως τον σημαντικότερο παράγοντα για την ανάρρηση ενός μονάρχη στον θρόνο.⁵⁶

Συνεπώς, η πρακτική του αγγίματος συνδέεται άρρηκτα με τις τελετές της στέψης και του χρίσματος των μοναρχών, οι οποίες αποτελούν προϋπόθεση για την άσκησή της. Κατά το πρότυπο των Ισραηλιτών βασιλέων της Παλαιάς Διαθήκης, οι Καπετίδες χρησιμοποιούσαν από το 1131 το δικό τους «ιερό έλαιο» για το βασιλικό χρίσμα των μελών της δυναστείας τους.⁵⁷ Και όπως οι αρχαίοι Ισραηλίτες βασιλείς, οι Άγγλοι και οι Γάλλοι μονάρχες του 12ου αιώνα λάμβαναν το χρίσμα στο κεφάλι κατά την τελετή της στέψης, σφετεριζόμενοι ένα αποκλειστικό προνόμιο των επισκόπων. Ένας από τους ισχυρότερους πάπες που κάθισαν ποτέ στον θρόνο του Αγίου Πέτρου, ο Ιννοκέντιος Γ΄ (1198-1216), προσπάθησε να διασφαλίσει το εκκλησιαστικό προνόμιο ορίζοντας ότι οι βασιλείς έπρεπε να αλείφονται στους ώμους και πως μόνο οι επίσκοποι μπορούσαν να χριστούν στο κεφάλι.⁵⁸

Εντούτοις, ο Ιννοκέντιος έδινε μάχες οπισθοφυλακής. Το βασιλικό χρίσμα επί της κεφαλής αποτελούσε σταθερό μέρος τόσο της αγγλικής όσο και της γαλλικής τελετής κατά τον 12ο αιώνα. Η γαλλική διάταξη για τη στέψη (*ordo* του 1200) προέβλεπε το χρίσμα του βασιλιά στον θώρακα, στους ώμους, στους καρπούς και στο κεφάλι.⁵⁹ Οι Άγγλοι βασιλείς λάμβαναν το χρίσμα στους ώμους, το δεξί χέρι και το

⁵⁵ Χρησιμοποίη τον όρο «ordo» αντί του αναχρονιστικού όρου «τάξη», βλ. Georges Duby, *Les Trois Ordres ou l'imaginaire du Feodalisme*, Gallimard, Παρίσι 1978.

⁵⁶ John W. Baldwin, *Masters, Princes, and Merchants: The Social Views of Peter the Chanter and His Circle*, τομ. 1, Princeton University Press, Πρίνστον 1970 σ. 171 κ. εξ.

⁵⁷ Σύμφωνα με το θρύλο, η «ιερή φιάλη» στάλθηκε από τα ουράνια στον επίσκοπο της Reims, άγιο Remigius (Rémi) για τη στέψη του πρώτου χριστιανού φράγκου μονάρχη, Χλωδοβίκου Α΄, βλ. Sir Francis Oppenheimer, *The Legend of Ste. Ampule*, Faber and Faber, Λονδίνο 1953.

⁵⁸ Innocentius III, *Regesta, P. L.*, στηλ. 282.

⁵⁹ «Ordo of 1200», στο Richard A. Jackson (επιμ.), *Ordines Coronationis Franciaie*, τομ. 1, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1995, κεφ. 19,

κεφάλι έως το 1154. Τότε ο Ερρίκος Β΄ αναδιαμόρφωσε το τελετουργικό χριζόμενος στο στήθος, στα χέρια και, φυσικά, στο κεφάλι.⁶⁰ Για μια ακόμη φορά καθίσταται προφανής η συνειδητή επιλογή των ηγεσιών του αγγλικού και του γαλλικού κλήρου να μην αποκηρύξουν τις τελετουργικές εκφάνσεις της βασιλικής αγιότητας, αλλά να εξασφαλίσουν την αδιάλειπτη συμμετοχή τους σε αυτές.

Αν και επίσημα, πλέον, η επικρατούσα εκκλησιαστική γνώμη αποδεχόταν το άγγιγμα, οι Ανδεγαυοί και οι Καπετίδες δεν επιδίωξαν να παρουσιαστούν ως βασιλικοί θεραπευτές μέχρι τα μέσα του 13ου αιώνα. Αυτή η επιλογή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα ενός συνόλου πολιτικών, κοινωνικών και διοικητικών παραγόντων. Κατά τη διάρκεια του 12ου αιώνα, η παγίωση και η ωρίμανση του φεουδαλικού φαινομένου οδήγησαν στην ανάδειξη ενός γενικότερου ιπποτικού ήθους, το οποίο αμφότερες οι μοναρχίες δεν άργησαν να υιοθετήσουν.⁶¹ Ταυτόχρονα με την απορρόφηση στοιχείων από την κατώτερη αριστοκρατία, το ιπποτικό ιδεώδες εξαπλώθηκε «προς τα κάτω».⁶² Έτσι, η ιδιότητα του σωτήρα των ανήμπορων επισκιάστηκε από χαρίσματα που θα ενίσχυαν το κύρος της δυναστείας έναντι των αριστοκρατών συμμάχων, αντιπάλων και υποτελών. Ενδεικτικά παραδείγματα ήταν η πραγματοποίηση ανδραγαθμάτων στον πόλεμο (*proeis*) και η γενναιοδωρη ανταμοιβή των ακολούθων (*largesse*).⁶³

Παράλληλα, η παρουσίαση της διαγωγής του μονάρχη αλλά και της βασιλικής αυλής εν συνόλω ως προτύργιο της αναδύμενης αυλικής κουλτούρας (*corteis*) προσέδιδε στις μοναρχίες μια αίσθηση πολυπλοκότητας και παραγωγής υψηλού πολιτισμού.⁶⁴ Ακόμη και αν οι μονάρχες συνέχιζαν να αγγίζουν ασθενείς έως τα μέσα του 13ου αιώνα, η εικόνα του βασιλικού θεραπευτή δεν εξυπηρετούσε τη διαμόρφωση της δημόσιας βασιλικής εικόνας με βάση τον ιδεότυπο του «ιππότη» ή του «πρωταθλητή της πατρίδας» (*athlete patriae*).⁶⁵

⁶⁰ H. G. Richardson, «The Coronation in Medieval England: The Evolution of the Office and the Oath», *Traditio*, 16 (1960), σ.116-117.

⁶¹ Maurice Keen, *Chivalry*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1984.

⁶² David Crouch, *The Image of Aristocracy in Britain 1000-1300*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1992, σ.187 κ. εξ.

⁶³ Για μια ενδελεχή ανάλυση των ιπποτικών αρετών και παραπτωμάτων, βλ.: Richard Kaeuper, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1999.

⁶⁴ Stephen Jaeger, *Origins of Courtliness: Civilising Trends and Formation of Courtly Ideals, 939-1210*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1985.

⁶⁵ Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, ό.π., σ. 161 κ. εξ.

Φυσικά, ο βασιλικός βιογράφος Rigord του Σαιν-Ντενί εγκωμίασε τις θαυματουργές ιδιότητες του Φιλίππου Β΄ Αυγούστου (1180-1223). Παρόλα αυτά, τα θαύματα του Φιλίππου παρέπεμπαν στους στρατηγούς κριτές και βασιλείς της Παλαιάς Διαθήκης και όχι στη χριστομιμητική θεραπεία ασθενών. Σύμφωνα με τον Rigord, ο Φίλιππος κατόρθωσε να καθυστερήσει και να ενισχύσει τις σοδειές, να κάνει να αναβλύσει νερό από τη γη κατά την πολιορκία του Λενρουχ, και να διασχίσει τον Λίγηρα επικεφαλής των στρατευμάτων του ως νέος Μωυσής.⁶⁶

Όπως παρατήρησε ο Klaniczay, η αρχαϊκή εικόνα του αιωνίως νικηφόρου «Κυρίου Παντοκράτορος» άσκησε ιδιαίτερη επιρροή στους κατασκευαστές της δημόσιας βασιλικής εικόνας κατά τον 12^ο αιώνα.⁶⁷ Στην απεικόνιση του Φιλίππου τόσο ο Rigord όσο και ο συνεχιστής του, βασιλικός κληρικός Γουλιέλμος ο Βρετόνος, αντλούν πληθώρα στοιχεία από το επικό ποίημα που συνέθεσε ο Gautier της Châtillon με κεντρικό ήρωα τον Μέγα Αλέξανδρο (*Alexandreis*, 1176-1182).⁶⁸ Το έργο του Αιγιδίου των Παρισίων (Gillesde Paris), αφιερωμένο στον γιο του Φιλίππου, επιχείρησε να εμψυχήσει στον νεαρό διάδοχο τις αρετές του Καρλομάγνου (*Karolinus*, 1200).⁶⁹

Σύμφωνα με τις αναχρονιστικές απεικονίσεις του 12ου αιώνα, ο Αλέξανδρος και ο Καρλομάγνος συγκέντρωναν στα πρόσωπά τους όχι μόνο την ιδιότητα του «μονάρχη παντοκράτορος», αλλά και πλήθος ιπποτικών χαρισμάτων. Για την ακρίβεια, η ανάδειξη του ιπποτικού ήθους των Γάλλων μοναρχών προηγείται της εποχής του Φιλίππου Αυγούστου. Εκτός από τις εκτενείς αναφορές στα ανδραγαθήματα του ήρωά του, ο Suger παρουσιάζει τον Λουδοβίκο ΣΤ΄ να καλεί σε μονομαχία τον Ερρίκο Α΄ για τον έλεγχο της Gisors.⁷⁰ Ωστόσο, όπως εξηγήσαμε, ο «ιπποτισμός» του Λουδοβίκου κατέχει δευτερεύοντα ρόλο στο έργο του Suger.⁷¹

Όμως, ως τα τέλη του αιώνα η ιδιότητα του βασιλιά και του ιπότη είχαν ταυτιστεί. Δεν θα έπρεπε να αποτελεί έκπληξη το γεγονός πως ο Γουλιέλμος ο Βρετόνος δεν αφιερώνει ούτε έναν από τους 9000 στίχους του επικού

⁶⁶ *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton*, Francois Delaborde (επιμ.), τομ. 1, Παρίσι 1882, σ. 44, 45, 91, 163.

⁶⁷ Klaniczay, ό.π., σ. 166.

⁶⁸ *Galteri de Castellione Alexandreis*, Marvin Colker (επιμ.), In aedibus Antenoreis, Πάδοβα 1978· Baldwin, *The Government of Philip Augustus*, ό.π., σ. 572, παρουσιάζει την εκπληκτική ομοιότητα του προλόγου στο έργο του Rigord και του προλόγου του Alexandreis

⁶⁹ «The Karolinus of Egidius Parisiensis», Marvin Colker (επιμ.), *Traditio*, 34 (1973), σ. 199-325.

⁷⁰ Suger, *Vie de Louis*, ό.π., σ. 108.

⁷¹ Andrew W. Lewis, «Suger's Views on Kingship», στο Paula Lieber Gerson (επιμ.), *Abbot Suger and Saint-Denis: A Symposium*, The Metropolitan Museum of Art, Νέα Υόρκη 1985, σ. 49-54.

προπαγανδιστικού του πονήματος (*Philippidos*), για να αναφερθεί στην άσκηση του αγγίματος από τον Φίλιππο.⁷² Ο Φίλιππος των «Φιλιππίδων» αποτελεί την επιτομή του κράματος «παντοκράτορας» και «ιππότη». Όπως επισήμανε ο Georges Duby, το επιστέγασμα του μεγαλύτερου θριάμβου του Φιλίππου (Bouvinnes 1214) δεν ήταν άλλο από μια δεύτερη στέψη του μονάρχη ὁ βασιλιάς δεν βρίσκεται στον καθεδρικό της Ρεμς, αλλά στη μέση του πεδίου της μάχης. Δεν επαλείφεται με ιερό έλαιο, αλλά με εξαγνιστικό αίμα, το οποίο ρέει στο κεφάλι του και στο ιερό λάβαρο του Oriflamme. Τέλος, η εκλογή του γίνεται από τους ευγενείς -συμπολεμιστές και υποτελείς- και όχι από τον κλήρο.⁷³ Αλλά ούτε ο εμπειροπόλεμος διάδοχος του Φιλίππου, Λουδοβίκος Η΄ ο Λέων (1223-1226), φαίνεται πως επιδίωξε την υιοθέτηση της ιδιότητας του θεραπευτή. Ο μόνος πανηγυρικός που διαθέτουμε παρουσιάζει τον ιπποτικό Λουδοβίκο ως νέο Αλέξανδρο να πολιορκεί τη Λα Ροσέλ και την Αβινιόν.⁷⁴

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο παραμερισμός του αγγίματος για χάρη άλλων ιδιοτήτων ανταποκρινόταν στη ραγδαία αύξηση της ισχύος των Καπετιδών έως το πρώτο τέταρτο του 13ου αιώνα.⁷⁵ Μέχρι τα τέλη της βασιλείας του Λουδοβίκου Η΄ το γαλλικό στέμμα ήταν σε θέση να εκδώσει την πρώτη καθολική για το βασίλειο νομοθεσία και να φορολογήσει την Εκκλησία για την εκπλήρωση των επεκτατικών του βλέψεων.⁷⁶ Έτσι, η αυγή του «πρώτου χρυσού αιώνα της Γαλλίας»⁷⁷ βρήκε τους Καπετίδες βασιλείς στην κορυφή της φεουδαλικής πυραμίδας αγωνιζόμενους να εδραιώσουν την εξουσία τους επί νέων Νορμανδών υποτελών, φιλόδοξων Πουατεβίνων και ανυπότακτων Αλβιγηνών. Είναι σαφές πως η εμφάνιση του βασιλικού αγγίματος στη Γαλλία συνέβη εντός μιας σχετικά μικρής και ομογενοποιημένης πολιτικής κοινότητας, αντανακλώντας τον γενικότερο πολιτικό κατακερματισμό.⁷⁸ Συνεπώς η βασιλική εικόνα έπρεπε να προσαρμοστεί στις νέες προτεραιότητες που προέκυψαν από τη μεταβολή του πολιτικού status quo.

⁷² Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton, *Historiens de Philippe-Auguste*, Henri-François Delaborde (επιμ.), τομ. 2, Renouard, Παρίσι 1882.

⁷³ Georges Duby, *The Legend of Bouvinnes: War, Religion and Culture in the Middle Ages*, μτφρ. Catherine Tihanyi, Polity Press, Κέμπριτζ, 1990, σ. 165

⁷⁴ Nicholas de Brai, «Gesta Ludovici VIII, heroico carmine», στο Martin Bouquet κ.α. (επιμ.), *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ.17, σ. 311-345.

⁷⁵ Hallam και West, *Capetian France*, ό.π., κεφ. 4.

⁷⁶ Gavin I. Langmuir, «“Judei Nostri” and the Beginning of Capetian Legislation», *Traditio*, 16 (1960), σ. 203-239· Richard Kay, *The Council of Bourges, 1225: A Documentary History*, Routledge, Νέα Υόρκη και Λονδίνο 2019.

⁷⁷ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 733.

⁷⁸ Koziol, «England», ό.π., σ. 148.

Βεβαίως, η προώθηση της εικόνας του βασιλικού θεραπευτή εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις επιδιώξεις του εκάστοτε μονάρχη. Δεν ήταν λίγες οι φορές κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα που μονάρχες παρέκκλιναν από τις επιλογές των προκατόχων τους, επιχειρώντας να προσωποποιήσουν τη βασιλεία τους.⁷⁹ Όπως είδαμε, η μη θεσμοθέτηση της τελετής ως τα μέσα του 13ου αιώνα και η σποραδικότητα των πηγών μάς οδηγούν στο συμπέρασμα πως η εφαρμογή της πρακτικής επηρεαζόταν άμεσα από την επιθυμία ή την αδιαφορία των μοναρχών να παρουσιαστούν ως λειτουργοί του αγγίγματος. Σε αντίθεση με τον προκατόχό του, ο Φίλιππος Αύγουστος δεν έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στην παρουσίαση ενός ιδιαίτερα ευσεβούς χαρακτήρα. Ο βασιλιάς είχε τουλάχιστον ένα αναγνωρισμένο νόθο τέκνο και ο προβληματικός γάμος του με την Ίνγκεμποργκ της Δανίας προκάλεσε ρήξη με την παπική έδρα.⁸⁰

Στην αποτίμηση του χαρακτήρα του Φιλίππου μετά το θάνατο του μονάρχη, ο φιλικός προς το στέμμα χρονικογράφος της Τουρ παραθέτει αρκετές ατασθαλίες μαζί με αρετές, όπως: «...επιρρεπής στην ερωτική επιθυμία... φοβούμενος για τη ζωή του... ευκόλως παρακινούμενος, ευκόλως κατευναζόμενος... σπείρων διχόνοια ανάμεσα στους μοχθηρούς του βασιλείου...».⁸¹ Μαζί με όλα τα παραπάνω, το σενάριο ότι ο Φίλιππος Β΄ και ο Λουδοβίκος Η΄ δεν άγγιζαν ασθενείς κατά τη βασιλεία τους δεν καθίσταται παράλογο.

Εάν η βασιλική εικόνα του Φιλίππου Αυγούστου δεν ήταν αρκετά συναφής με την εικόνα του θεραπευτή-μονάρχη, τότε εκείνη των Ανδεγαυών ομότιμών του ήταν απολύτως ασύμβατη. Παρόμοια με τους Καπετίδες, ο Ερρίκος Β΄ και οι φιλοπόλεμοι γιοι του (Ριχάρδος Α΄, 1189-1199 και Ιωάννης, 1199-1215) οικοδόμησαν μια ιπποτική εικόνα στα πρότυπα του Αλέξανδρου και του Καρλομάγνου.⁸² Εκτός από τα στρατιωτικά τους κατορθώματα, οι Ανδεγαυοί, οι «πραγματικοί Ατρείδες του

⁷⁹ William C. Jordan, «Princely Identity and the Jews in Medieval France» στο Jeremy Cohen (επιμ.), *From Witness to Witchcraft: Jews and Judaism in Medieval Christian Thought*, Harrassowitz Verlag, Βισμπάντεν 1996, σ. 257-273.

⁸⁰ Baldwin, *The Government of Philip Augustus*, ό.π., σ. 82-87, 358.

⁸¹ «Chronicon Turonense, auctore anonymo Sancti-Martini Turonense» στο Martin Bouquet κ.α (επιμ.), *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ. 18, σ. 304.

⁸² Martin Aurell, «Henry II and Arthurian Legend», στο Christopher Harper-Bill και Nicholas Vincent (επιμ.), *Henry II: New Interpretations*, Boydell Press, Γούντμπριτζ 2007, σ. 362-394. Ο Αρθούρος παραμένει κυρίως «κελτικός» ήρωας, κυρίως της Ουαλίας και Βρετάνης, κατά την περίοδο.

Μεσαίωνα» σύμφωνα με τον Bloch,⁸³ ήταν γνωστοί στους συγχρόνους τους για τις ασίγαστες ενδοοικογενειακές έριδες και τα βίαια ξεσπάσματα οργής. Το έπος του Γουλιέλμου Marshal παρουσιάζει τον Ριχάρδο να απειλεί και να καθυβρίζει τον γαλλόφιλο παπικό λεγάτο μετά από μια αποτυχημένη διαπραγμάτευση· μετά τη βιαστική φυγή του τρομοκρατημένου λεγάτου «ο βασιλιάς Ριχάρδος παρέμεινε αμίλητος από την οργή: μπήκε με ορμή στο δωμάτιο του, ξεφυσώντας και βγάζοντας ατιμούς σαν πληγωμένος κάπρος... Ούτε μοναχός ούτε διάκονος δεν τολμούσε να μπει ή έστω να χτυπήσει την πόρτα...».⁸⁴

Ενώ στη Γαλλία μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα οι Καπετίδες και οι Βαλουά διάδοχοί τους σέβονταν τα δικαιώματα της αριστοκρατίας, στην ανδεγαυική (και νορμανδική) Αγγλία η εύνοια ή η οργή του βασιλιά αποτελούσαν τον ακρογωνιαίο λίθο για την ευημερία ή την καταστροφή του υποτελούς. Τα διασωθέντα έγγραφα που μαρτυρούν την οικονομική καταστροφή ανδρών μόνο και μόνο επειδή «προκάλεσαν την οργή του βασιλιά», οδηγούν στο συμπέρασμα πως η «ανδεγαυική οργή» είχε σχεδόν θεσμοθετηθεί στην Αγγλία.⁸⁵

Ο υποστηρικτής του βασιλικού αγγίγματος, Πέτρος του Μπλουά, υπήρξε πολύ πιο συγκεκριμένος στην επιχειρηματολογία του υπέρ της βασιλικής οργής. Σε έναν επινοημένο διάλογο ανάμεσα στον Ερρίκο Β΄ και τον αββά του Bonneval ο μονάρχης αποκρίθηκε: «Γιατί δεν έχω δικαίωμα να οργίζομαι, όταν η οργή είναι αρετή του πνεύματος και δύναμη της φύσης; Από τη φύση είμαι ένας υιός της οργής και, λοιπόν, πώς γίνεται να μην οργίζομαι; Ο ίδιος ο Θεός οργίζεται.»⁸⁶

Όπως υποστήριξε ο Buc, μια βασική λειτουργία του βασιλικού χρίσματος με ιερό έλαιο ήταν η καταπράυνση των βίαιων ενστίκτων του μονάρχη (*crudelitas*) και η εμφύσηση της εκ διαμέτρου αντίθετης βασιλικής αρετής του ελέους (*misericordia*).⁸⁷ Θα μπορούσε το έλαιο του χρίσματος να χαρίσει στον μονάρχη την ιερή ιδιότητα του θεραπευτή, την ίδια στιγμή που αποτύγχανε να μετριάσει τη βαναυσότητά του;

Παράλληλα, η ίδια η φύση της ανδεγαυικής μοναρχίας καθιστούσε τη συστηματοποίηση του αγγίγματος προβληματική. Ο ίδιος ο Ερρίκος δεν ήταν γιός

⁸³ Marc Bloch, *Feudal Society: The Growth of Ties of Dependence*, τομ. 1, μτφρ. Manyon, Routledge & Kegan Paul Ltd., Λονδίνο 1962, σ. 134.

⁸⁴ *The History of William Marshal*, Nigel Bryant (επιμ. και μτφρ), Boydell Press, Γούντμπριτζ 2016, σ. 148-149.

⁸⁵ Stephen D. White, «The Politics of Anger», στο Barbara H. Rosenwein (επιμ.), *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Cornell University Press, Ίθακα 1998, σ. 127-152.

⁸⁶ Petrus Blesensis, *Dialogus inter Regem Henricum II et Abbatem Bonaevallensem*, P.L., στηλ. 978.

⁸⁷ Buc, «David's Adultery», *ό.π.*, σ. 106-107· Του Ιδίου, «Pouvoir royal et commentaires de la Bible (1150-1350)», *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 44:3 (1989), σ. 691 – 713.,

βασιλιά, αλλά ενός Βορειογάλλου αριστοκράτη κροίσου. Ο Ερρίκος επιχείρησε να συνδεθεί με τους Νορμανδούς προκατόχους του τονίζοντας τη νορμανδική του καταγωγή και να παρουσιαστεί ως πάτρωνας μιας εκλεπτυσμένης αυλικής κουλτούρας.⁸⁸ Εντούτοις, σε αντίθεση με τους Καπετίδες, οι Ανδεγαυοί δεν επιχείρησαν να εγκαθιδρύσουν ένα δυναστικό ιδεολογικό υπόβαθρο ιδρυτικών μύθων και κοινής καταγωγής ούτε στην Αγγλία ούτε στις υπόλοιπες κτήσεις. Η γενικότερη θεωρητική δικαιολόγηση της εξουσίας τους παρέμεινε υποτυπώδης.⁸⁹

Ακόμη και αν δεχτούμε πως οι Ανδεγαυοί μονάρχες τελούσαν το άγγιγμα, ο τόπος που λάμβανε χώρα η πρακτική παραμένει αδιευκρίνιστος. Ο Ριχάρδος πέρασε μόλις μερικούς μήνες της βασιλείας του στην Αγγλία, ενώ η αυλή του Ερρίκου περιόδευε ασταμάτητα ανά την αχανή επικράτεια της αυτοκρατορίας, μια «κυβέρνηση των δρόμων και των παράδρομων».⁹⁰ Τελικά, ο Ερρίκος αναγκάστηκε να δηλώσει την υποτέλειά του (*homage*) στον Λουδοβίκο Ζ΄ για τις γαλλικές κτήσεις.⁹¹

Θα μπορούσε, όμως, να συνεχίζει να ανταγωνίζεται τις θεραπευτικές ικανότητες του Γάλλου ομότιμού του αγγίζοντας ασθενείς από τη Νορμανδία ως την Τουλούζη; Σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε να απορρίψουμε τον ισχυρισμό του Κοζιολ πως ο Ερρίκος Β΄ ίσως ασκούσε το άγγιγμα αποκλειστικά στη Γαλλία.⁹² Εκτός από τη σαφέστατη αναφορά τέλεσης του αγγίγματος στην αιογραφία της αγίας Frideswide γνωρίζουμε πως ο Ερρίκος κατείχε περιοπτη θέση σε μαζικές θρησκευτικές τελετουργίες στην Αγγλία. Το 1163 ο βασιλιάς επικεφαλής άλλων ευγενών κουβάλησε στους ώμους του το οστεοφυλάκιο του βασιλικού θεραπευτή και Αγίου - πλέον- Εδουάρδου του Ομολογητή κατά τη μεταφορά των λειψάνων σε ένα νέο παρεκκλήσιο.⁹³ Στην Αγγλία το στέμμα συγκέντρωνε τα πυρά αρκετών, σθεναρών επικριτών.⁹⁴ Ωστόσο σε καμία περίπτωση το γεγονός αυτό δεν επαρκεί για να τεκμηριώσει την άποψη, γιατί ο Ερρίκος θα αρνούταν να ενισχύσει τη δημοφιλία

⁸⁸ John Gillingham, «The Cultivation of History, Legend, and Courtesy at the Court of Henry II», στο Ruth Kennedy και Simon Meecham-Jones (επιμ.), *Writers of the Reign of Henry II: Twelve Essays*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2006, σ. 22-52.

⁸⁹ Ralph V. Turner, «England in 1215: An Authoritarian Angevin Dynasty Facing Multiple Threats», στο Janet S. Loengard, (επιμ.), *Magna Carta and the England of King John*, Γούντμπριτζ 2010, σ. 20 κ. εξ.

⁹⁰ Πρβλ. John E. A. Joliffe, *Angevin Kingship*, Adam and Charles Black, Λονδίνο 1963, σ. 140.

⁹¹ John Gillingham, «Doing Homage to the King of France», στο Harper-Bill και Vincent (επιμ.), *Henry II: New Interpretations*, ό.π., σ. 63-84.

⁹² Koziol, «England», ό.π., σ. 139.

⁹³ Frank Barlow, *Edward the Confessor*, ό.π., σ. 283.

⁹⁴ Βλ. Karl Leyser, «The Angevin Kings and the Holy Man», στο Henry Mayr-Harting (επιμ.), *St. Hugh of Lincoln*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1987, σ. 49-73.

του επί του αγγλικού εδάφους ασκώντας το άγγιγμα κατ' εικόνα του Αγίου Εδουάρδου, την ίδια στιγμή που ο μονάρχης ήταν εκείνος που άγγιζε ασθενείς στη Γαλλία.

Καθώς οι μονάρχες αμφοτέρων των δυναστειών δεν έδιναν ιδιαίτερη βαρύτητα στην παρουσίασή τους ως θεραπευτές, οι πηγές παραμένουν απολύτως σιωπηλές έως το δεύτερο μισό του 13ου αιώνα. Για πρώτη φορά στη Γαλλία, η τελετή του θεραπευτικού αγγίγματος θεσμοθετήθηκε κατά τη βασιλεία του «πιο Χριστιανού μονάρχη» και μετέπειτα αγίου, Λουδοβίκου Θ' (1226-1270). Όπως οι προκάτοχοί του, ο Λουδοβίκος ήταν ένας ιπποτικός μονάρχης. Γράφοντας σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά το θάνατο του μονάρχη, ο φίλος και συμπολεμιστής του, σενεσχάλος (*seneschal*) της Καμπανίας, Ιωάννης του Joinville, παρουσιάζει τον Λουδοβίκο να «ρίχνεται στον κίνδυνο μαζί με τους υπόλοιπους» κατά τη μάχη του Taillebourg, ενώ στη Μανσούρα κατά τη Ζ' Σταυροφορία: «*Ο βασιλιάς εμφανίστηκε με τα τάγματά του και μια τρομερή υπόκρουση κραυγών, σαλπίγγων και κυμβάλων... Ποτέ μου δεν έχω δει τόσο ωραίο ιππότη! Α! το κεφάλι και οι ώμοι πυργωνόταν πάνω από τους ανθρώπους του· και στο κεφάλι του είχε ένα επίχρυσο κράνος και στο χέρι του ένα γερμανικό ζίφος*».⁹⁵

Παρά τις νοσταλγικές αναφορές του Joinville και την κληρονομιά των προκατόχων του, ο Λουδοβίκος δεν έμεινε γνωστός σε εμάς ούτε στους συγχρόνους του για τον «ιπποτισμό» του. Σε αντίθεση με κάθε ευγενή που «σεβόταν τον εαυτό του», ο βασιλιάς επιδείκνυε μηδενικό ενδιαφέρον για την αιματηρή δραστηριότητα του κυνηγιού.⁹⁶ Μάλιστα, δεν δίστασε να απαγορεύσει τα αγαπημένα δρώμενα της αριστοκρατίας, τα τουρνουά, συνιστώντας στους ματαιόδοξους ιππότες να εκστρατεύσουν κατά των απίστων.⁹⁷ Χωρίς μεγάλη επιτυχία η κυβέρνηση του Λουδοβίκου προσπάθησε να καταργήσει ολοκληρωτικά τους ιδιωτικούς πολέμους επί του γαλλικού εδάφους. Η απόπειρα αυτή απείχε αρκετά από το καθήκον διατήρησης της «καθαγιασμένης ειρήνης του βασιλιά». Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του

⁹⁵ *Memoirs of the Crusades by Villehardouin and de Joinville*, Frank Marzials (επιμ και μτφρ.), J.M. Dent and Sons, Λονδίνο και Τορόντο, 1955, σ. 161, 192.

⁹⁶ Le Goff, *Saint Louis ό.π.*, σ. 562-563.

⁹⁷ William Chester Jordan, *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership*, Princeton Legacy Library, Πρίνστον, 1979, σ. 204.

Λουδοβίκου, το γαλλικό στέμμα εισήγε σωρεία νομοθετικών, διοικητικών και νομισματικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες περιόριζαν τις εξουσίες των ευγενών.⁹⁸

Εκτός από την επιβολή αυστηρού ελέγχου στους βασιλικούς αξιωματούχους, η κυβέρνηση του Λουδοβίκου προχώρησε σε πολυετείς «έρευνες»-ανακρίσεις (*enquêtes*) για την επιβολή ποινών και την καταβολή αποζημιώσεων για υποθέσεις που χρονολογούνταν από την εποχή του Φιλίππου Αυγούστου. Ακόμη και μια ιερή κεφαλή δεν μπορούσε να ασκήσει χρηστή διακυβέρνηση όσο τα άκρα του σώματος ήταν μολυσμένα.⁹⁹ Προφανώς, οι άποροι δεν αποτελούσαν τους αποκλειστικούς παραλήπτες των συνεχών φιλανθρωπικών δαπανών του στέμματος, αφού σημαντικό τμήμα της βασιλικής φιλανθρωπίας διατίθετο για την περίθαλψη πάσης φύσεως ασθενών.¹⁰⁰

Εντούτοις η φιλανθρωπία του Λουδοβίκου δεν περιοριζόταν στη χρηματοδότηση. Ο βιογράφος του, Γουλιέλμος της Σαρτρ, ισχυρίζεται ότι, παρά τις ενστάσεις των συμβούλων του, ο βασιλιάς συνήθιζε να επισκέπτεται αυτοπροσώπως ακόμη και ασθενείς που έπασχαν από μεταδοτικές ασθένειες.¹⁰¹ Ο ίδιος μας πληροφορεί πως ο Λουδοβίκος συνήθιζε να τελεί μια ακόμη χριστομιμητική πρακτική, πλένοντας τα πόδια απόρων και λεπρών.¹⁰² Η σύνδεση του Λουδοβίκου με την ιδιότητα του βασιλικού θεραπευτή γίνεται όλο και πιο αντιληπτή.

Δε θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε το «ιερό» βασιλικό κύρος του Λουδοβίκου, χωρίς να το εντάξουμε στο ευρύτερο θρησκευτικό και πνευματικό περιβάλλον (*milieu*) των μέσων του 13ου αιώνα. Την περίοδο αυτή τα νεοσύστατα επαιτικά τάγματα βρήκαν έναν ενθουσιώδη πάτρωνα στο πρόσωπο του ευσεβούς μονάρχη.¹⁰³ Ο Λουδοβίκος δεν προώθησε απλώς την εγκατάσταση του Φραγκισκανικού και Δομινικανικού τάγματος στη Γαλλία, αλλά χρησιμοποίησε αρκετά μέλη τους ως

⁹⁸ Hallam και West, *Capetian France*, ό.π., σ. 310-314.

⁹⁹ Marie Dejoux, *Les enquêtes de saint Louis. Gouverner et sauver son âme*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 2014.

¹⁰⁰ Για τη φιλανθρωπία του Λουδοβίκου θ' βλ. M. Cecilia Gaposchkin, *The Making of Saint Louis: Kingship, Sanctity and Crusade in the Later Middle Ages*, Cornell University Press, Ίθακα και Λονδίνο 2008.

¹⁰¹ William of Chartres, «On the Life and Deeds of Louis, King of the Franks of Famous Memory, and on the Miracles That Declare His Sanctity», μτφρ. Larry F. Field, στο M. Cecilia Gaposchkin και Larry F. Field (επιμ), *The Sanctity of Louis IX: Early Lives of Saint Louis by Geoffrey of Beaulieu and William of Chartres*, Cornell University Press, Ίθακα και Λονδίνο 2014, σ. 138.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 145.

¹⁰³ Gaposchkin, *The Making of Saint Louis*, ό.π., κεφ. 4, 6.

συμβούλους και αξιωματούχους. Για παράδειγμα, τα δύο τάγματα διαδραμάτισαν βασικό ρόλο στις έρευνες κατά της διαφθοράς.¹⁰⁴

Με τον Joinville να αποτελεί τον μόνο λαϊκό βιογράφο, η εικόνα του Λουδοβίκου οικοδομήθηκε κυρίως από μέλη των επαιτικών ταγμάτων. Οι πρώτοι δύο βιογράφοι και μέλη του αυλικού κλήρου ανήκαν στο τάγμα των Δομινικανών (Γοδεφρείδος του Beaulieu και Γουλιέλμος της Σαρτρ). Ο τρίτος, Γουλιέλμος του Saint Pathus, ήταν Φραγκισκανός. Επίσημα βασιλικά διατάγματα πιστοποιούν πως ο Λουδοβίκος δικαιολογούσε κάποιες από τις πολιτικές του επιλογές επικαλούμενος την αυθεντία των λογίων-επαιτών.¹⁰⁵ Γνωρίζουμε πως ο βασιλιάς υπήρξε θιασώτης των κηρυγμάτων του Μινωρίτη ασκητικού Ούγου του Digne, προσπαθώντας ματαίως να τον εντάξει στη βασιλική αυλή.¹⁰⁶ Ο Ούγος ήταν επηρεασμένος από τις ιδέες του διάσημου χιλιαστή, Ιωακείμ της Φλώρας (1135-1202), και ο λόγος του απηχούσε τον φραγκισκανικό-ιωακειμιτικό χιλιασμό του 13ου αιώνα.¹⁰⁷

Για την πλαισίωσή του από κληρικούς ο μονάρχης δέχτηκε σφοδρή κριτική. Ο ποιητής Rutebeuf αναφερόταν σατιρικά στους εκκλησιαστικούς βασιλικούς συμβούλους ως «η αλεπού, ο λύκος, το λαγωνικό και ο γάιδαρος».¹⁰⁸ Παράλληλα, ο Γουλιέλμος του Saint Pathus παρουσιάζει τον προπηλακισμό του Λουδοβίκου από μια φτωχή γυναίκα, η οποία του φώναξε: «Είσαι βασιλιάς μονάχα των μινωριτών, των δομινικανών, των ιερέων και των κληρικών!».¹⁰⁹ Αλλά οι ιδέες και η συγγραφική δεινότητα των επαιτών μοναχών εξασφάλισαν τον «καθαγιασμό» της βασιλείας του.

Έτσι, η κυρίως φραγκισκανική ευλάβεια του Λουδοβίκου πρόβαλε τόσο τον φιλόανθρωπο χαρακτήρα του όσο και την εσχατολογική εικόνα ενός μονάρχη επιφορτισμένου με το βαρύ καθήκον της ηθικής αναμόρφωσης των υποκειμένων του.¹¹⁰ Άλλωστε ποιος ηγεμόνας θα μπορούσε να ενσαρκώσει καλύτερα το χάρισμα του θεραπευτή από έναν βασιλιά που διαρκώς υποφέρει (*rex sufrans*);¹¹¹ Ο Λουδοβίκος χαρακτηριζόταν από ασθενική κράση και η υγεία του προσβλήθηκε

¹⁰⁴ Jordan, *Louis IX*, ό.π., σ. 184 κ. εξ.

¹⁰⁵ Π.χ. *Ordonnances des rois de France de la troisième race*, τομ. 1, σ. 294. Επικαλείται τον Δομινικανό Pablo Christiani.

¹⁰⁶ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 152-155.

¹⁰⁷ Marjorie Reeves, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1969.

¹⁰⁸ Hallam και West, *Capetian France*, ό.π., σ. 314.

¹⁰⁹ Guillaume de Saint Pathus, *Vie de saint Louis*, Francois H. Delaborde, (επιμ.), Picard, Παρίσι 1899, σ. 118-119.

¹¹⁰ Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, ό.π., σ. 296-297.

¹¹¹ Jacques Le Goff, «Le mal royal au moyenâge: du roi malade au roi guerisseur», *Mediaevistik*, 1 (1988), σ. 101-109.

αρκετές φορές κατά τη διάρκεια της ζωής του.¹¹² Ο Φραγκισκανός βιογράφος χαρακτηρίζει «θαύμα» την ανάρρωση του Λουδοβίκου από μια σφοδρή ασθένεια το 1244 και αναφέρεται στις χρόνιες παθήσεις του.¹¹³ Τα μαρτύρια του βασιλιά κατά τις Σταυροφορίες επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση της βασιλικής εικόνας και στη μεταγενέστερη αγιοποίηση του Λουδοβίκου. Πράγματι, αντί για την τελική του ένταξη ανάμεσα στους ομολογητές αγίους (*confessores*), οι υποστηρικτές της αγιότητας του Λουδοβίκου ευελπιστούσαν να τον εντάξουν στις τάξεις των μαρτύρων.¹¹⁴ Η Cecilia Gaposchkin αναφέρει πως η φραγκισκανική λειτουργία στη μνήμη του Λουδοβίκου επικεντρωνόταν στις Σταυροφορίες, παρομοιάζοντας τις δοκιμασίες του βασιλιά με τα στίγματα του αγίου Φραγκίσκου της Ασίζης.¹¹⁵ Επιπρόσθετα, η αιχμαλωσία από τους απίστους προσέφερε έναν παραδοσιακό χριστομυμητικό τόπο ανάδειξης του βασιλικού μαρτυρίου.¹¹⁶

Οι εκκλησιαστικοί δεν υπήρξαν μόνοι στην οικοδόμηση της μαρτυρολογίας του Λουδοβίκου. Ο Joinville θεωρεί πως η μη ένταξή του στους μάρτυρες αδικούσε τον βασιλιά, παρουσιάζοντάς τον να λιποθυμά συνεχώς προσβεβλημένος από δυσεντερία. Η εικόνα ενός ηττημένου, ημιθανούς βασιλιά με ασυνήθιστη αμφίεση (σχισμένα παντελόνια) θα αποτελούσε προσβολή για τους περισσότερους μονάρχες.¹¹⁷ Για τον Λουδοβίκο, όμως, αποτέλεσε άλλη μια απόδειξη αγιότητας.

Βέβαια, η εικόνα του μάρτυρα δεν βασιζόταν αποκλειστικά στην ιώβεια καρτερικότητα των θεϊκών δοκιμασιών, διότι ο Λουδοβίκος παρουσιαζόταν ως ένας βασιλιάς που υπέφερε εθελουσίως. Ο ασκητικός τρόπος ζωής και οι ακραίες νηστείες επιβάρυναν συστηματικά την υγεία του.¹¹⁸ Γνωρίζουμε πως ο Λουδοβίκος ασκούσε στο σώμα του μια ακόμη πρακτική του 13ου αιώνα, την (αυτό)μαστίγωση. Ο εξομολόγος και βιογράφος του, Γοδεφρείδος του Beaulieu, ανέφερε τη δυσαρέσκεια

¹¹² Jenni Kuuliala, *Saints, Infirmary, and Community in the Late Middle Ages*, Amsterdam University Press, Άμστερνταμ 2020.

¹¹³ Guillaume de Saint Pathus, ό.π., σ. 21, 116.

¹¹⁴ Cecilia M. Gaposchkin, «Boniface VIII, Philip the Fair, and the sanctity of Louis IX», *Journal of Medieval History*, 29 (2003), σ. 9.

¹¹⁵ Της ίδιας, «Louis IX and Liturgical Memory», στο Elma Brenner, Meredith Cohen, Mary Franklin-Brown (επιμ.), *Memory and Commemoration in Medieval Culture*, Routledge, Όλντερεσot, 2013, σ. 261-76.

¹¹⁶ Της ίδιας, «The Captivity of Louis IX», *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 18 (2013), σ. 85-114.

¹¹⁷ *Memoirs of the Crusades by Villehardouin and de Joinville*, ό.π., σ. 136-137.

¹¹⁸ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 507-512.

του βασιλιά σε περίπτωση που ο εξομολογητής επιδείκνυε επιείκεια στο μαστίγωμα.¹¹⁹

Στην επιστολή που ανακοίνωνε το θάνατο του μονάρχη στο γαλλικό κλήρο, ο γιός και διάδοχος του, Φίλιππος Γ΄ ο Θαρραλέος (1270-1285), παραλλήλιζε το θάνατο του προκατόχου του έξω από την Τύνιδα με τη σταυρική θυσία. Την ίδια εικόνα απαθανάτισε στο έργο του και ο Γοδεφρείδος του Beaulieu.¹²⁰ Πραγματικά η απόφαση του Λουδοβίκου να συμμετάσχει στην Η΄ σταυροφορία ήταν αυτοκτονική. Κατηγορώντας τους βασιλικούς συμβούλους, ο Joinville περιγράφει πως στην τελευταία συνάντησή του με τον Λουδοβίκο ο μονάρχης ήταν τόσο αδύναμος στο βαθμό που ο ίδιος χρειάστηκε να τον κουβαλήσει στα χέρια του από την έπαυλη του κόμη της Οσέρ ως το αββαείο των Κορδιλιέρων,¹²¹ μια από τις πιο πρώιμες εμφανίσεις του εικονογραφικού θέματος της *Pietà*.¹²²

Αναλύοντας επαρκώς τις διάφορες πτυχές της δημόσιας εικόνας του μονάρχη, δεν προκαλεί έκπληξη η επιλογή του Λουδοβίκου Θ΄ να παρουσιαστεί ως θεραπευτής-λυτρωτής των αναξιοπαθούντων. Δυστυχώς, αναφορές στο άγγιγμα δεν μπορούν να εντοπιστούν στα ελλιπή κρατικά και οικογενειακά αρχεία μέχρι τη βασιλεία του Φιλίππου Δ΄.¹²³ Από την άλλη, ο βασιλικός εξομολογητής και βιογράφος αναφέρει κατηγορηματικά πως ο Λουδοβίκος ασκούσε το «μοναδικό χάρισμα των βασιλέων της Γαλλίας» αγγίζοντας ασθενείς με scrofula. Προσθέτει ακόμα πως: «ενώ έλεγε την προσευχή (ο Λουδοβίκος) σχημάτιζε ένα μικρό σημάδι του Αγίου Σταυρού πάνω από τη μολυσμένη περιοχή, ούτως ώστε η επερχόμενη θεραπεία θα αποδιδόταν στη δύναμη του Σταυρού παρά στη μεγαλειότητα του βασιλιά».¹²⁴

Όπως είδαμε, προγενέστεροι μονάρχες έκαναν το σήμα του σταυρού κατά την τελετή, αλλά ο άγιος του Γοδεφρείδου ήταν πρόθυμος να αποδώσει το δυναστικό χάρισμα στη Θεία Χάρη. Θα πρέπει να θεωρήσουμε ανακριβή τον ισχυρισμό του Barlow πως ο Γοδεφρείδος υπήρξε ο μόνος υποστηρικτής της βασιλικής αγιότητας που έκανε λόγο για το άγγιγμα.¹²⁵ Κι αυτό γιατί γράφοντας στην καθομιλουμένη ο

¹¹⁹ Geoffrey of Beaulieu, «Life and Saintly Comportment of Louis, Former King of the Franks, of Pious Memory», στο Gaposchkin και Field (επιμ.), *The Sanctity of Louis IX*, ό.π., σ.88.

¹²⁰ Philip III's Letter to French Prelates Announcing the Death of Louis IX (12 September 1270), στο Gaposchkin και Field (επιμ.), ό.π., σ. 61-63· Geoffrey of Beaulieu, ό.π., σ. 121.

¹²¹ *Memoirs of the Crusades by Villehardouin and de Joinville*, ό.π., σ. 320.

¹²² Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 709.

¹²³ Barlow, «The King's Evil», ό.π., σ. 22. Από τη βασιλεία του Λουδοβίκου διασώζονται ατελή αρχεία μόνο για τα έτη 1234 και 1256-1257.

¹²⁴ Geoffrey of Beaulieu, «Life and Saintly Comportment» ό.π., σ. 112.

¹²⁵ Barlow, «The King's Evil», ό.π., σ. 22.

Γουλιέλμος του Saint Pathus προβαίνει σε μια αναφορά, η οποία έως τις μέρες μας δεν έχει ενταχθεί στην ακαδημαϊκή συζήτηση για το άγγιγμα. Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο, ο Λουδοβίκος επισκέφτηκε τους άρρωστους μοναχούς¹²⁶ στο κιστερκιανό αββαείο του Royaumont. Αφού φρόντισε για τη σίτιση των ασθενών, ο βασιλιάς «επισκεπτόταν πιο διεξοδικά¹²⁷ και πιο πρόθυμα εκείνους που ήταν βαρύτερα άρρωστοι και, ακόμη, άγγιζε τα χέρια τους και τα σημεία που έπασχαν και όσο πιο σοβαρή ήταν η ασθένεια, είτε απόστημα είτε κάτι παρεμφερές, τόσο πιο πρόθυμος ήταν να αγγίξει τον ασθενή».¹²⁸ Στη συγκεκριμένη αναφορά του αγγίγματος δεν γίνεται καμία μνεία στη scrofula και, ως εκ τούτου, ευλόγως γεννάται η απορία κατά πόσο το «κακό του βασιλιά» είχε οριστικοποιηθεί στη Γαλλία κατά τα τέλη του Όψιμου Μεσαίωνα. Τέλος οφείλουμε να αναγνωρίσουμε πως στην παραπάνω περιγραφή ο Λουδοβίκος δεν άγγιζε εξαθλιωμένα πλήθη λαϊκών αλλά ετοιμοθάνατους μοναχούς.

Ακόμη, δεν μπορούμε να ορίσουμε με ακρίβεια, πότε ο Λουδοβίκος ξεκίνησε να ασκεί το άγγιγμα. Θα μπορούσαμε ίσως, να υποθέσουμε πως άγγιζε ασθενείς από την ενηλικίωσή του (1234/1235). Ο Barlow και ο Le Goff δικαίως θεωρούσαν πως ο βασιλιάς ενέτεινε τις δραστηριότητές του ως θεραπευτής μετά την επιστροφή του από τη Ζ' σταυροφορία.¹²⁹

Αν και δεν είναι δυνατό να ισχυριστούμε πως ο Λουδοβίκος άρχισε να ασκεί το άγγιγμα από το 1254, μπορούμε, όμως, να υποστηρίξουμε πως η συμμετοχή στη Σταυροφορία χαλύβδωσε την πίστη του μονάρχη στον ηθικό ρόλο του ως σωτήρα του βασιλείου και, πιθανώς, ενίσχυσε την εικόνα του ως θεραπευτή.¹³⁰ Αναλογιζόμενοι την εξάπλωση της φήμης του Λουδοβίκου ως βασιλικού θεραπευτή στη Δυτική Χριστιανοσύνη πρέπει να θεωρήσουμε πως ο βασιλιάς άγγιζε ασθενείς τουλάχιστον κατά τη δεκαετία του 1240. Οι αρχαιολογικές έρευνες σχετικά με την κοινότητα που αναπτύχθηκε γύρω από το κάστρο του Montarrenti (Σιένα, Ιταλία) απέδειξαν πως ένας ντόπιος που έπασχε από scrofula, ονόματι Lafranchino, αναχώρησε το 1258 για τη Γαλλία, προκειμένου να τον αγγίξει ο βασιλιάς.¹³¹

¹²⁶ *Les frères malades*. Οι ασθενείς δεν φαίνεται πως έπασχαν από μια συγκεκριμένη ασθένεια, ωστόσο ανάμεσα τους υπήρχε ένας λεπρός (*mesel*) ονόματι Léger.

¹²⁷ Ως *διεξοδικά* μεταφράζεται το γαλλικό *soigneusement*.

¹²⁸ Guillaume de Saint Pathus, *Vie de saint Louis*, ό.π., σ. 93-94. Το πρωτότυπο κείμενο αναφέρει: «*venoit aus liz des malades et atouchoit neis les mains des malades et les liex de la maladie. Et quant la maladie esto it plus grieve, ou apostume ou autre chose, tant plus volontiers l'atouchoit*».

¹²⁹ Barlow, «The King's Evil», ό.π. σ. 24· Le Goff, «Le mal royal au moyenâge», ό.π.

¹³⁰ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 714-716.

¹³¹ David Gilbertson, Christopher Hunt και Odile Redon, «Il Progento Montarrenti», *Archeologia Medievale*, 14, 1987, σ. 369-408.

Συνεπώς, το άγγιγμα θεσμοθετήθηκε σε μια εποχή που το στέμμα είχε εδραιώσει την εξουσία του στη Γαλλία. Εάν ο Φίλιππος Αύγουστος και ο Λουδοβίκος Λέων είχαν εξασφαλίσει την κυριαρχία της δυναστείας δια του ξίφους, ο Λουδοβίκος την επισφράγισε δια των μύθων και των θεσμών. Για περισσότερο από μισό αιώνα, από την εκστρατεία του Taillebourg (1242) ως τους πολέμους του Φιλίππου Δ' (1294), στο εσωτερικό της Γαλλίας επικρατούσε πρωτοφανής ειρήνη. Έτσι, αφενός η μονοδιάστατη προβολή της εικόνας του βασιλιά-ιππότη δεν ήταν πλέον επιτακτική, αφετέρου υπήρχαν οι προϋποθέσεις για την απρόσκοπτη επικοινωνία της πολυδιάστατης μοναρχικής ιερότητας εντός και εκτός των ορίων του γαλλικού βασιλείου. Το στέμμα διέθετε μια διαρκώς ενισχυόμενη διοικητική μηχανή, εκκλησιαστική αρωγή και, φυσικά, την υποστήριξη των τριών εκ των έξι μεγάλων «ίσων» (*pires*)¹³² φεουδαρχών, οι οποίοι ήταν πρίγκιπες του αίματος και προέρχονταν από τη Νορμανδία, το Ανζού και την Τουλούζη.¹³³

Από το 1250, οι κοσμικοί «ίσοι» παρίστανται στη βασιλική στέψη ως υποτελείς του βασιλιά. Με την *ordo* της Ρεμς (περίπου 1230) και εκείνη του 1250, το γαλλικό στέμμα απομακρύνθηκε από την, εν πολλοίς, κοινότυπη στέψη που προέβλεπε η *ordo* του 1200, θεσμοθετώντας μια μοναδική τελετή, η οποία θα ακτινοβολούσε την ιερότητα της μοναρχίας.¹³⁴ Τα νέα πρωτόκολλα τοποθετούσαν το χρίσμα με το έλαιο της «ιερής φιάλης» στο επίκεντρο της τελετής διατρανώνοντας την υπεροχή του Γάλλου «πιο χριστιανού βασιλιά» σε σχέση με τους υπόλοιπους χριστιανούς μονάρχες. Αναμφίβολα η θεσμοθέτηση της «ιερότητας του χρίσματος» οδηγούσε στη θεσμοθέτηση του βασιλικού αγγίγματος και της κληρονομικότητάς του. Ο Le Goff υποστήριξε ότι από τη βασιλεία του Λουδοβίκου Θ' μέχρι τη βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ', οι νεοστεφθέντες μονάρχες ασκούσαν για πρώτη φορά το άγγιγμα στο αββαείο του αγίου Marcoul στο Corbeny.¹³⁵ Ξεκάθαρα, η επισημοποίηση της πρακτικής ανταποκρινόταν στην επίλυση μιας «βεμπεριανής» κρίσης εξουσιαστικής νομιμοποίησης, καθώς, σύμφωνα με τον Buc, «οι αυξανόμενες

¹³² Οι ίσοι ήταν 12, απηχώντας τον αριθμό των μαθητών του Ιησού και των μυθικών ιπποτών της αυλής του Καρλομάγνου: 6 εκκλησιαστικοί (αρχιεπίσκοπος Rheims και επίσκοποι Laon, Langres, Beauvais, Châlons, Noyon), 6 κοσμικοί (δούκες Βουργουνδίας, Νορμανδίας, Γασκωνίας και κόμηδες Φλάνδρας, Καμπανίας και Τουλούζης). Richard A. Jackson, «Peers of France and Princes of the Blood», *French Historical Studies*, 7:1 (1971), σ. 27-46.

¹³³ Βλ. Charles T. Wood, *The French Apanages and the Capetian Monarchy, 1224-1328*, Harvard University Press Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη 1966.

¹³⁴ «The Ordo of Rheims» και «The Ordo of 1250», στο: *Ordines Coronationis Franciae: Texts and Ordines for the Coronation of Frankish and French Kings and Queens in the Middle Ages*, Richard Jackson (επιμ.), τομ. 2., University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1995, σ. 291-305 και 341-366.

¹³⁵ Le Goff, *Saint Louis*, ό.π., σ. 682-683.

αναφορές στην παράδοση σε ιδεολογικό επίπεδο στόχευαν να ισοφαρίσουν τις ρίζεις με την παράδοση σε πολιτικό επίπεδο». ¹³⁶

Τα αρχεία μας πληροφορούν για την τακτική άσκηση του αγγίγματος κατά τη βασιλεία του εγγονού του Λουδοβίκου, Φιλίππου Δ΄ του Ωραίου (1285-1314). Κατά το οικονομικό έτος 1307-1308 γνωρίζουμε πως ο μονάρχης άγγιξε τουλάχιστον πενήντα πέντε ασθενείς. ¹³⁷ Τα αρχεία καταγράφουν τόσο το χρηματικό ποσό που δινόταν ως φιλανθρωπία στους ασθενείς όσο και τον τόπο καταγωγής τους. Το κοινό στοιχείο και των πενήντα πέντε είναι ότι προέρχονταν από περιοχές εκτός των βασιλικών εδαφών, μερικοί και εκτός της Γαλλίας, όπως από τη Γερμανία, την Ισπανία και την Ιταλία. Τα αρχεία καταγράφουν μονάχα την «κορυφή του παγόβουνου». Αναμφίβολα πλήθος ανθρώπων από το Ιλ-ντε-Φρανς και τις γύρω περιοχές συνέρρεαν για να γίνουν δέκτες της βασιλικής θεραπείας και φιλανθρωπίας. ¹³⁸

Στις αρχές του 14ου αιώνα η διεθνοποίηση της θαυματουργής φύσης των Καπετιδών συνέβη παράλληλα με την ανάδειξη του Γαλλικού βασιλείου ως το ισχυρότερο κράτος της Ευρώπης. ¹³⁹ Ενώ οι βασιλείς του 12ου αιώνα πάσχιζαν να αποδείξουν πως ήταν «αυτοκράτορες στο βασίλειό τους» ¹⁴⁰, ο Φίλιππος βρισκόταν επικεφαλής μιας «ποντιφικοποιημένης» μοναρχίας ¹⁴¹ και μιας ισχυρής κεντρικής διοίκησης.

Κατά το πρότυπο των προκατόχων του, η ιδιότητα του θεραπευτή δεν είχε κεντρική θέση στη δημόσια εικόνα του Φιλίππου, ο οποίος έρεπε προς την εικόνα του ευσεβούς και απολυταρχικού Καίσαρα. ¹⁴² Εντούτοις κατά τον Kantorowicz, το άγγιγμα είχε πλέον καθιερωθεί ως «εργαλείο» για την ανάδειξη της δυναστικής ιερότητας του αθανάτου σώματος του βασιλιά. Σύμφωνα με το κήρυγμα ενός ανώνυμου κληρικού το 1302, οι Γάλλοι βασιλείς ήταν άγιοι (*sancti*) για τέσσερις

¹³⁶ Buc, 'David's Adultery', *ό.π.*, σ. 119-120.

¹³⁷ «E tabulis ceratis anni M.CCC.VII & Tabulae ceratae anni M.CCC.VIII», στο *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ. 22, σ. 544-564.

¹³⁸ Barlow, «The King's Evil», *ό.π.*, σ. 23-24.

¹³⁹ Joseph R. Strayer, *The Reign of Philip the Fair*, Princeton University Press, Πρίστον, 1980 σ. 387. Διεθνής κατάσταση και η άρνησή της, βλ. Δάντης, *Η Θεία Κωμωδία: Καθαρτήριο*, μτφρ. Ανδρέας Ριζιώτης, Αθήνα 2002, cantoXX:43-66.

¹⁴⁰ Από τη λατινική φράση: «Rex in regno suo imperator (est)»

¹⁴¹ Βλ. Julien Théry-Astruc, «A Heresy of State: Philip the Fair, the Trial of the "Perfidious Templars", and the Pontificalization of the French Monarchy», *Journal of Medieval Religious Cultures*, 39:2 (2013), σ. 117-148.

¹⁴² Elizabeth A. R. Brown, «Philip the Fair and his Ministers: Guillaume de Nogaret and Enguerran de Marigny», στο Jordan, W.C. και Phillips, J.R. (επιμ.) *The Capetian Century, 1214-1314*, Brepols, Τέρνχάουτ, 2017, σ. 185-218.

λόγους: λόγω της αγιότητας του βασιλικού αίματος, της προστασίας της Εκκλησίας, της γέννησης νέων ιερών βασιλέων και φυσικά της διεξαγωγής θαυμάτων.¹⁴³ Ο ενθουσιώδης μοναχός Γουλιέλμος ο Σκώτος παρουσιάζει τον ετοιμοθάνατο Φίλιππο ως θνήσκοντα «μύστη» που αποκαλύπτει τις προσευχές που είθισται να εκστομίζει ο βασιλιάς κατά το άγγιγμα στον διάδοχο του, Λουδοβίκο Ι΄ τον Ισχυρογνώμονα (1314-1316).¹⁴⁴ Καθώς το τρεμάμενο χέρι των Βαλουά επιχειρούσε να σφίξει το ιερό στέμμα της Γαλλίας, ο ιδρυτής της δυναστείας Φίλιππος ΣΤ΄ ο Τυχερός (1328-1350) δεν παρέλειψε να επιστρατεύσει το «εθιμικό» βασιλικό χάρισμα.¹⁴⁵ Εν κατακλείδι, ως την αυγή του Ύστερου Μεσαίωνα το θεραπευτικό άγγιγμα αποτελούσε μια από τις πάγιες αποδείξεις για τη νομιμοποίηση της βασιλικής ιερότητας, μαζί με την εικόνα του σταυροφόρου και του «Κυρίου των Δυνάμεων», του *Oriflamme* και της «ιερής φιάλης», της μυθικής καταγωγής από τους Τρώες, τον Καρλομάγνο και τον άγιο Λουδοβίκο.¹⁴⁶

Καθώς το γαλλικό βασίλειο βάδιζε στα χνάρια του ιερού απολυταρχισμού, στην Αγγλία των αρχών του Πρώιμου Μεσαίωνα θα μπορούσαμε να διακρίνουμε την επικράτηση μιας «αντιπροσωπευτικής-κοινοβουλευτικής» μοναρχίας.¹⁴⁷ Παρά τις πολιτικές αναταράξεις του 13ου αιώνα, οι διάδοχοι των Ανδεγαυών κατόρθωσαν να φανούν αντάξιοι των Καπετιδών στην καθιέρωση της ιερότητας του αγγλικού στέμματος. Τα αρχεία της αγγλικής μοναρχίας αναφέρονται για πρώτη φορά στο άγγιγμα πασχόντων από *scrofula* και την παράλληλη χορήγηση φιλανθρωπίας κατά τη βασιλεία του Εδουάρδου Α΄ (1272-1307). Ο σταυροφόρος (1270-1272) Εδουάρδος προσπάθησε να προβάλλει στους συγχρόνους του τις αρετές ενός ευσεβούς «*rex christianissimus*».¹⁴⁸ Ωστόσο η υστεροφημία του αναφέρεται σε έναν ιπποτικό

¹⁴³ Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, ό.π., σ. 251-252.

¹⁴⁴ «Pars ultima chronici anno M.CCC.XVII a Guilielmo Scoto, Sancti Dionysii monacho», στο *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ. 21, σ. 207.

¹⁴⁵ Michael Jones, «The last Capetians and early Valois kings, 1314-1364», στο Michael Jones (επιμ.), *The New Cambridge Medieval History: Volume VI: c.1300-c.1415*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2008, σ.395.

¹⁴⁶ Βλ. Collette Beaune, *The Birth of an Ideology. Myths and Symbols of Nation in Late-Medieval France*, μπηρ S., R Huston, Fredric L. Cheyette (επιμ.), University of California Press, Μπέρκλεϋ, Λος Άντζελες και Λονδίνο 1991.

¹⁴⁷ Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State*, ό.π.

¹⁴⁸ Michael C. Prestwich, «The Piety of Edward I», στο Mark. W. Ormrod (επιμ.), *England in the Thirteenth Century*, Paul Watkins Publishing, Stamford 1985, σ. 120-128.

πρωταθλητή των τουρνουά, τον «πατέρα» του αγγλικού βασιλικού «αρθουριανισμού» και, κυρίως, τον σιδηρό κατακτητή της Ουαλίας και της Σκωτίας.¹⁴⁹

Όμως, καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του ο ιπποτικός κατακτητής Εδουάρδος επιδείκνυε το ιερό χάρισμα του θεραπευτή. Καθώς οι αναφορές στο άγγιγμα εξαφανίζονται από τα αρχεία των δύο επόμενων Εδουάρδων (Β' και Γ'), η επιμελής καταγραφή της πρακτικής κατά τη βασιλεία του Εδουάρδου Α' εγείρει το εύλογο ερώτημα, αν ο «νέος Αρθούρος» επεδείκνυε τις θεραπευτικές του ιδιότητες συχνότερα από τους προκατόχους και τους διαδόχους του.¹⁵⁰

Σε αντίθεση με τις ελλειπείς γαλλικές πηγές, τα αρχεία της βασιλείας του Εδουάρδου μας παρέχουν μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τον αριθμό των ασθενών που αγγίζονταν ετησίως από τον μονάρχη.¹⁵¹ Επιπλέον γνωρίζουμε πως το άγγιγμα απευθυνόταν σε ένα συγκεκριμένο, σχετικά ομοιογενές «εθνικό» ακροατήριο. Ο Εδουάρδος δεν τελούσε το άγγιγμα ούτε στη Γαλλία ούτε στις υπόλοιπες βρετανικές κτήσεις (Ουαλία, Σκωτία), παρά μόνον στην Αγγλία.¹⁵²

Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε κατηγορηματικά τη θεσμοθέτηση του αγγίγματος στην Αγγλία από τον Εδουάρδο Α'. Ωστόσο η επιμελής καταγραφή της πρακτικής μόλις δύο έτη από την επιστροφή του μονάρχη στο βασίλειο (1274) σε συνδυασμό με ένα σύνολο πολιτικών και θρησκευτικών παραγόντων στρέφουν το βλέμμα μας στη μακρά βασιλεία του προκατόχου και πατέρα του.

Οι ερευνητές υποστηρίζουν σχεδόν ομόφωνα πως η τελετουργία του αγγίγματος θεσμοθετήθηκε στην Αγγλία από τον Ερρίκο Γ' (1216-1272).¹⁵³ Η βασιλεία του Ερρίκου υπήρξε παράλληλη με εκείνη του Λουδοβίκου Θ' στη Γαλλία και οι Barlow, Le Goff και Prestwich αποδέχθηκαν πως ο Άγγλος μονάρχης λειτούργησε μιμητικά προς τον ευσεβή Γάλλο ομόλογό του, υιοθετώντας την πρακτική πιθανώς ύστερα από μια επίσκεψη στο Παρίσι μετά την επιστροφή του

¹⁴⁹ Nigel Saul, *Chivalry in Medieval England*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη (μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία) 2011, σ. 78-84· Roger S. Loomis, «Edward I, Arthurian Enthusiast», *Speculum*, 28:1 (1953), σ.114-127· Michael Brown, *Disunited Kingdoms: Peoples and Politics in the British Isles 1280-1460*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2013, κεφ. 1.

¹⁵⁰ Michael C. Prestwich, *Edward I*, Yale University Press, Νιού Χέβεν και Λονδίνο ³1997, σ. 113.

¹⁵¹ Του ίδιου, «The Piety of Edward I», *ο.π.*, σ. 125. Αριθμοί ασθενών ανά έτη: 627 (1276-1277), 197 (1283-1284), 519 (1288-1289), 1736 (1289-1290), 725 (1296-1297), 983 (1299-1300), 1219 (1303-1304).

¹⁵² Barlow, «The King's Evil», *ο.π.*, σ. 24.

¹⁵³ David A. Carpenter, *Henry III: The Rise to Power and Personal Rule*, Yale University Press, Νιού Χέβεν και Λονδίνο 2020, σ. 296-297 129. Barlow, «The King's Evil», *ο.π.*, σ. 24-25· Le Goff, *Saint Louis*, *ο.π.*, σ. 683· Prestwich, *Edward I*, *ο.π.*, σ. 113.

Λουδοβίκου από τη Σταυροφορία (1254). Πράγματι, οι δύο συγγενείς εξ αγχιστείας¹⁵⁴ είχαν συναντηθεί αρκετές φορές και, σίγουρα, η ακτινοβολία της ισχύος, του κύρους και της ιερότητας του Λουδοβίκου δεν άφησε ανεπηρέαστο τον Άγγλο βασιλιά.¹⁵⁵ Αλλά ο Ερρίκος δεν κατόρθωσε να οικοδομήσει την εικόνα του σταυροφόρου. Οι απόπειρες για εκστρατευτικά εγχειρήματα στη Συροπαλαιστίνη αλλά και στη Σικελία των αφορισμένων Χοενστάουφεν απέτυχαν παταγωδώς.¹⁵⁶

Ωστόσο ο Ερρίκος μπορούσε να φανεί αντάξιος του Λουδοβίκου με άλλους τρόπους. Η απόκτηση των ιερών κειμηλίων του σταυρικού πάθους (1239) και η ανέγερση του μνημειακού παρεκκλησιού της Sainte-Chapelle στο Παρίσι (1248)¹⁵⁷ περιέβαλλαν τη γαλλική μοναρχία με θείο άρωμα. Ομοίως, η απόκτηση της «ιερής» φιάλης με το αίμα του Χριστού (1247) και η τοποθέτησή της στο νεόκτιστο γοτθικό αββαείο του Ουέστμινστερ (1258-1260) επιχειρούσαν να προσδώσουν στο αγγλικό στέμμα τα ίδια χαρακτηριστικά.¹⁵⁸ Μετά την απώλεια του Φοντεβρώ (Ανζού), το Ουέστμινστερ θα αποτελούσε τη βασιλική νεκρόπολη του Ερρίκου Γ' και των διαδόχων του.¹⁵⁹

Όπως ο Λουδοβίκος, έτσι και ο Ερρίκος υπήρξε πνευματικό τέκνο της εποχής του προωθώντας ενθέρμως την εξάπλωση των επαιτικών ταγμάτων στην Αγγλία και επιχειρώντας να μεταφέρει στο παρόν του την αιώνια βασιλεία των Ουρανών. Δεν είναι τυχαίο ότι οι δύο μονάρχες εφάρμοσαν κοινές αντί-εβραϊκές πολιτικές (οικονομικές και προσηλυτιστικές) ξεκάθαρα εμπνευσμένες από τις επιταγές των μαχητικών επαιτών.¹⁶⁰ Το γεγονός πως από αρκετά νεαρή ηλικία ο Ερρίκος επιθυμούσε να αποφύγει τη φήμη του καταδικασμένου στην κόλαση πατέρα του, Ιωάννη,¹⁶¹ συντέλεσε στη δημιουργία μιας ιδιαίτερα ευσεβούς βασιλικής εικόνας. Η

¹⁵⁴ Οι βασιλισσες Μαργαρίτα (Γαλλία) και Ελεονώρα (Αγγλία) της Προβηγκίας ήταν αδερφές.

¹⁵⁵ David A. Carpenter, «The Meetings of Kings Henry III and Louis IX», στο Michael Prestwich Richard Britnell και Robin Frame (επιμ.), *Thirteenth Century England X, proceedings of the Durham Conference 2003*, Γούντμπριτζ 2005, σ. 1-30.

¹⁵⁶ Bjorn K. U. Weiler, «Henry III and the Sicilian Business: a reinterpretation», *Historical Research*, 74:184 (2001), σ. 127-150.

¹⁵⁷ Meredith Cohen, *The Sainte-Chapelle and the construction of sacral monarchy: royal architecture in thirteenth century Paris*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2015.

¹⁵⁸ Nicholas Vincent, *The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood Relic*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2006.

¹⁵⁹ Βλ. Mark Duffy, *Royal Tombs of Medieval England*, Stroud 2003. Το Saint-Denis υπήρξε η γαλλική βασιλική νεκρόπολη έως το τέλος του ancien régime.

¹⁶⁰ Jeremy Cohen, *The Friars and the Jews: The evolution of Medieval Anti-Judaism*, Cornell University Press, Ίθακα, 1982· Robin Mundil, *England's Jewish Solution: Experiment and Expulsion, 1262-1290*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1998.

¹⁶¹ Οι σύγχρονοι του συμφωνούν πως «η κόλαση έγινε χειρότερο μέρος μετά την κάθοδο του», πρβλ. Paul Webster, *King John and Religion*, Boydell Press, Γούντμπριτζ, 2015, σ. 174.

τελευταία εκδηλώνονταν τόσο μέσω παχυλών φιλανθρωπικών δωρεών όσο και χριστομμητικών τελετών. Για παράδειγμα, γνωρίζουμε πως τα Χριστούγεννα του 1238 ο Ερρίκος έπλυνε τα πόδια τριακοσίων απόρων στο Winchester.¹⁶² Ο Joinville περιγράφει πως ο ίδιος ο Άγιος Λουδοβίκος επαινούσε τη συνήθεια του Άγγλου βασιλιά να πλένει και να φιλάει τα πόδια λεπτών.¹⁶³ Η σύνδεση του Ερρίκου με την εικόνα του θεραπευτή γίνεται όλο και πιο εμφανής.

Ακόμη, όπως ο Λουδοβίκος, έτσι και ο Ερρίκος υπήρξε *rex pacificus*. Από την απόκρουση της γαλλικής εισβολής (1217) ως τους ουαλικούς πολέμους (1277), μόνο η βαρονιακή επανάσταση (1264-1267) και μερικές μικρές και σύντομες επαναστάσεις μεμονωμένων ευγενών διατάραξαν την ειρήνη στο βασίλειο. Επιπρόσθετα η αδυναμία του Ερρίκου ως στρατιωτικού ηγέτη καθιστούσε ασύμφορη τη διατήρηση της εικόνας του ιπότη ή του Κυρίου των Δυνάμεων. Ο καυστικός Ματθαίος των Παρισίων έκανε λόγο για έναν «μικροπρεπή» βασιλιά, ο οποίος «ποτέ δεν καβαλούσε άλογο στη μάχη ούτε κράδαινε ζίφος ή δόρυ».¹⁶⁴ Επίσης μετά την πανωλεθρία του Taillebourg, ο κουνιάδος του μονάρχη, κόμης του Λέστερ, Σίμωνας Ε΄ του Μονφόρ, ισχυρίστηκε πως «θα ήταν καλύτερο ο Ερρίκος να συλληφθεί και να φυλακιστεί, όπως είχε συμβεί στον Κάρολο τον Απλό (923)».¹⁶⁵

Κατά την ειρηνική βασιλεία του Ερρίκου, η αγγλική «ιπποτική τάξη» βίωνε ριζικές μεταβολές. Τα τουρνουά απαγορεύτηκαν και για τις εκστρατείες στην ήπειρο το στέμμα χρησιμοποιούσε κυρίως μισθοφόρους και γάλλους συμμάχους. Καθώς ο χαρακτήρας της αγγλικής ιπποσύνης γινόταν πιο διοικητικός, ο αριθμός των ιπποτών μειωνόταν κατακόρυφα.¹⁶⁶ Σε αντίθεση με το «βίαιο μεγαλείο» των στρατηλατών Ανδεγαυών προγόνων του, η βασιλεία του Ερρίκου απέπνεε τις αρετές της γενναιοδωρίας (*largesse*) και της πραότητας (*debonereté*), οι οποίες απεικονίζονταν ως θριαμβεύτριες επί της απληστίας και της οργής στα πολύχρωμα υαλογραφήματα του μεγάλου θαλάμου του Ουέστμινστερ.¹⁶⁷ Ο Ριχάρδος του Howden έγραψε πως η γενναιοδωρία του μονάρχη προς τους υποστηρικτές του «ξεχειλίλιζε σαν ζώσα

¹⁶² Carpenter, *Henry III*, ό.π., σ. 205.

¹⁶³ *Memoirs of the Crusades by Villehardouin and de Joinville*, ό.π., σ. 310.

¹⁶⁴ *Matthaei Parisiensis, Monachi Sancti Albani Chronica Majora*, Henry R. Luard (επιμ.), τομ. 5, σ. 335.

¹⁶⁵ John R. Maddicott, *Simon de Montfort*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1994, σ. 32.

¹⁶⁶ Saul, *Chivalry*, ό.π., σ. 61-74.

¹⁶⁷ Paul Binski, *The Painted Chamber at Westminster*, The University of Chicago Press, Society of Antiquaries of London, Λονδίνο 1986, σ. 41.

πηγή».¹⁶⁸ Δίχως αμφιβολία, η ίδια βασιλική «ζώσα πηγή» έρεε και για τους δύστυχους ασθενείς του βασιλείου.

Παρά την πρόωγη θεσμοθέτηση του αγγίγματος στη Γαλλία και το μοναρχικό παράδειγμα του Λουδοβίκου, δεν θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε την υιοθέτηση της πρακτικής από τους Άγγλους βασιλείς ως έναν απλό μιμητισμό των τελετών του γαλλικού στέμματος. Εάν ο Ερρίκος προτίθετο να πλένει τα πόδια εκατοντάδων φτωχών, τουλάχιστον από το 1238, σίγουρα δεν θα δυσκολευόταν να αγγίξει τα σώματα ασθενών πριν από την επίσκεψή του στο Παρίσι.

Οι Ανδευγαυοί αντιμετώπιζαν μια «βεμπεριανή» κρίση εξουσιαστικής νομιμοποίησης αντίστροφη από εκείνη των Καπετιδών: ένα στέμμα που έχει απωλέσει τη μισή εδαφική του επικράτεια και υφίσταται συνεχείς στρατιωτικούς εξευτελισμούς επιχειρεί να νομιμοποιήσει την εξουσία του επί μιας απογοητευμένης βαρονίας και μιας σχετικά ομοιογενούς «κοινότητας του βασιλείου».¹⁶⁹

Εξάλλου, ο Άγγλος μονάρχης θα μπορούσε να αντλήσει έμπνευση σχετικά με την πρακτική του αγγίγματος από τον θεραπευτή προκάτοχό του, άγιο Εδουάρδο τον Ομολογητή. Παρόμοια με τον ιπποτικό διάδοχό του, ο Ερρίκος επιχείρησε να οικοδομήσει την εικόνα μιας «εθνικής» ιερής μοναρχίας. Καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του, ο Ερρίκος πρόβαλε τη στενή σύνδεση του με τον Ομολογητή υιοθετώντας τον ως προστάτη-άγιο. Ακόμη του αφιέρωσε το επιβλητικό Westminster και έδωσε το όνομά του στον διάδοχό του, τον πρώτο μονάρχη με αγγλοσαξονικό όνομα από την εποχή της νορμανδικής κατάκτησης.¹⁷⁰ Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε και στη λατρεία του δεύτερου Αγγλοσάξονα βασιλιά Αγίου Εδμούνδου, του οποίου το όνομα έλαβε ο δεύτερος γιος του Ερρίκου.¹⁷¹

Σε αντίθεση με παλαιότερες εποχές, το στέμμα γνώριζε τεράστιες πολιτικές αντιδράσεις, όταν η πολιτική του ήταν ασύμβατη με τα συμφέροντα των αγγλικών υποκειμένων του. Ενώ η επανάσταση της Χάρτας αποτελούσε αντίδραση των «βασιλικών οφειλετών»,¹⁷² η βαρονιακή κρίση των ετών 1258-1267 υπήρξε απόρροια της ανεξέλεγκτης πατρωνίας που ο Ερρίκος προσέφερε στους Γάλλους ευνοούμενους

¹⁶⁸ Carpenter, *Henry III*, ό.π., σ. 562.

¹⁶⁹ Πρβλ. Susan Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1984, σ.268 κ. εξ.

¹⁷⁰ David A. Carpenter, «King Henry III and Saint Edward the Confessor: the origins of the cult», *English Historical Review*, 122, 2007, σ. 865-91.

¹⁷¹ Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses*, ό.π., σ. 89-99.

¹⁷² Πρβλ. James C. Holt, *The Northerners: A Study in the Reign of King John*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1961, σ. 34.

του, κυρίως Προβηγκούς και Πουατεβίνους.¹⁷³ Συνεπώς, το κληρονομικό χάρισμα του αγγίματος μπορούσε να λειτουργήσει ως αντίβαρο για τη νομιμοποίηση της δυναστικής εξουσίας στα μάτια της αμφιταλαντευόμενης κοινότητας του βασιλείου.

Παρά τη διεθνή ακτινοβολία της γαλλικής μοναρχίας κατά τα τέλη του 13ου αιώνα, οι υπήκοοι του αγγλικού στέμματος μπορούσαν να ισχυριστούν πως κυβερνούσαν από ιερούς μονάρχες που με το άγγιμά τους θεράπευαν το «κακό του βασιλιά». Ο Γουλιέλμος του Saint Pathus διηγείται τη βλάσφημη συμπεριφορά ενός Εγγλέζου βυρσοδέψη, ονόματι Ούγου του Νορθάμπτον. Ο βυρσοδέψης εισήλθε στο Σαιν-Ντενί αμφισβητώντας τις θεραπευτικές ιδιότητες του Λουδοβίκου Θ' πάνω από τον τάφο του και κομπάζοντας πως ο δικός του βασιλιάς, Ερρίκος Γ', «υπήρξε καλύτερος άνδρας» από τον Άγιο.¹⁷⁴

Ταυτόχρονα, η αγγλική μοναρχία επέδειξε γρήγορα αντανακλαστικά για τη μονοπώληση της θεραπευτικής ιδιότητας. Ο Σίμωνας του Μονφόρ, όσο ζούσε, προσπαθούσε να σφετεριστεί τη βασιλική εξουσία. Μετά θάνατον απειλούσε να σφετεριστεί τη βασιλική ιερότητα, καθώς οι υποστηρικτές του ισχυρίζονταν πως ο «άγιος» πλέον Σίμωνας τελούσε θαύματα, όπως η θεραπεία ασθενών. Η λατρεία του Μονφόρ δεν εξαφανίστηκε λόγω της έλλειψης πιστών, αλλά χάρη στην άμεση νομοθετική δράση της βασιλικής κυβέρνησης και στη «σιδηρά χείρα» των αξιωματούχων της.¹⁷⁵ Η Αγγλία είχε χώρο αποκλειστικά για έναν ιερό βασιλικό θεραπευτή.

Ανακεφαλαιώνοντας, το άγγιγμα εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Γαλλία σε μια περίοδο κατά την οποία η μοναρχία είχε φτάσει στο ιστορικό χαμηλό της ως μια μάχη οπισθοφυλακής για τη διατήρηση του ιερού χαρακτήρα του στέμματος. Περί τα μέσα του 13ου αιώνα είχε αρχίσει να λειτουργεί ως ένας μύθος που συνέβαλλε στη νομιμοποίηση της απόλυτης εξουσίας του μονάρχη. Αντιστρόφως, η «ανολοκλήρωτη

¹⁷³ Reginald F. Treharne και Ivor J.Sanders (επιμ.), *Documents of the Baronial Movement of Reform and Rebellion, 1258-1267*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1973· William H. Ridgeway, «King Henry III and the “Aliens”, 1236-1272», στο Peter R. Coss, και Simon D. Lloyd (επιμ.), *Thirteenth Century England II Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987*, Boydell Press, Γούντμπριτζ, 1988, σ. 81-92· David.A. Carpenter, «What happened in 1258?» στον ίδιο, (επιμ.), *The Reign of Henry III*, A & C Black, Λονδίνο 1996, σ. 183-199.

¹⁷⁴ *Guillaume de Saint-Pathus, confesseur de la reine Marguerite: Les miracles de saint Louis*, Percival B. Fay(επιμ.), Champion, Παρίσι 1931, 25-27.

¹⁷⁵ Claire Valente, «Simon de Montfort, Earl of Leicester, and the utility of sanctity in thirteenth-century England», *Journal of Medieval History*, 21 (1995), σ. 27-49.

απολυταρχία» των Νορμανδών και Ανδεγαυών βασιλέων υιοθέτησε την εικόνα του βασιλικού θεραπευτή. Ωστόσο η θεσμοθέτηση της τελετής στην Αγγλία έγινε όταν η δικαιολόγηση της εξουσίας του στέμματος κατέστη επιτακτική.

Ταυτόχρονα, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τη θεσμοθέτηση του αγγίματος και στα δύο βασίλεια από μονάρχες που στήριζαν τη βασιλική τους εικόνα στην ευσέβεια και όχι τον ιπποτισμό. Αμφότεροι ήταν επηρεασμένοι από την επαιτική πνευματικότητα της εποχής τους. Καθώς και στις δύο περιπτώσεις οι μοναρχίες είχαν εξασφαλίσει τη συνέχειά τους σε δυναστικό επίπεδο, η κληρονομικότητα του αγγίματος αποτελούσε έναν από τους μύθους που επικύρωναν την ομαλή διαδοχή των μοναρχών και από τον 13ο αιώνα των δυναστειών. Μέσω του αγγίματος οι Βαλουά παρουσιάζονταν ως νόμιμοι κληρονόμοι των Καπετίδων. Ο Ερρίκος Γ΄ εμφανιζόταν ως διάδοχος της αγγλοσαξονικής κληρονομιάς του Εδουάρδου του Ομολογητή. Αργότερα, οι Τυδώρ προβάλλονταν ως γνήσιοι συνεχιστές των Πλανταγενετών.

Μολαταύτα, το άγγιγμα ποτέ δεν κατέλαβε εξέχουσα θέση στη συγκρότηση της δημόσιας βασιλικής εικόνας. Αφενός, ιδιότητες όπως ο θριαμβευτής πολέμαρχος, ο δίκαιος κυβερνήτης και ο γενναιόδωρος πάτρωνας παρείχαν πιο σημαντικά και, βέβαια, πιο απτά αποτελέσματα. Αφετέρου, καθώς η πρακτική ερχόταν σε αντίθεση με τους νόμους της φύσης, τα αποτελέσματά της από μόνα τους υπονόμευαν την αξιοπιστία της.¹⁷⁶ Έτσι τα αβέβαια αποτελέσματα αντισταθμίστηκαν με τον σίγουρο οβολό της βασιλικής φιλανθρωπίας και η τελετή αποτέλεσε τμήμα της ευρύτερης μοναρχικής *caritas*. Εντούτοις η επιλογή της πλειοψηφίας των μεσαιωνικών συγγραφέων να μην αφιερώσουν ούτε μια λέξη από το έργο τους στο άγγιγμα, δεν συνεπάγεται την ερμηνεία της πρακτικής ως επικοινωνιακή αποτυχία. Αναμφίβολα μορφωμένοι κληρικοί, όπως ο Ματθαίος των Παρισίων, και μεγαλόσχημοι αριστοκράτες, όπως ο Joinville, δεν έβλεπαν το άγγιγμα μέσα από τα μάτια του καταπονημένου πλήθους που συνέρρεε ελπίζοντας να λάβει την εγκόσμια σωτηρία από τον βασιλικό θεραπευτή.

---

¹⁷⁶ Π.χ. Σύμφωνα με τον Γουλιέλμο του Saint Pathus, το 1274 μια νεαρή που έπασχε από *scrofula* θεραπεύτηκε στον τάφο του αγίου Λουδοβίκου παρά το γεγονός πως ο βασιλιάς είχε αγγίξει το κορίτσι χωρίς αποτέλεσμα το 1270. *Les miracles de saint Louis*, τομ. 22.

ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ BIBLIOGRAPHY

Πηγές Primary Sources

- Δάντης, *Η Θεία Κωμωδία: Καθατήριο*, Ανδρέας Ριζιώτης (μτφρ.), Gutenberg, Αθήνα 2002.
- Barlow, Frank (επιμ. και μτφρ.), *The Life of Edward the Confessor*, Clarendon Press, Λονδίνο και Εδιμβούργο 1962.
- Bryant, Nigel (επιμ. και μτφρ.), *The History of William Marshal*, Boydell Press, Γούντμπριτζ 2016.
- Caspar, Erich Ludwig Eduard (επιμ.), «Das Register Gregors VII», στο *Monumenta Germaniae Historica, epistolae selecte*, τομ. 2, Weidmann, Βερολίνο 1995, σ. 554-563.
- «Chronicon Turonensis, auctore anonymo Sancti-Martini Turonensis», στο Bouquet, Martin et als. (επιμ.), *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ. 18, Imprimerie royale, Παρίσι 1869-1904, σ. 290-320.
- Colker, Marvin (επιμ.), «The Karolinus of Egidius Parisiensis», *Traditio*, 34 (1973), σ. 199-325.
- Colker, Marvin (επιμ.), *Galteri de Castellione Alexandreis, In aedibus Antenoreis*, Πάδοβα 1978.
- Delaborde, Francois (επιμ.), *Oeuvres de Rigord et de Guillaume le Breton* τομ. 1 και 2, Renouard, Παρίσι 1882.
- Eadmer of Canterbury, *Historia Novorum in Anglia*, Rule, Martin (επιμ.), Longman & Co., Λονδίνο 1884.
- «Etabulis ceratis anni M.CCC.VII & Tabulae ceratae anni M.CCC.VIII», στο: *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ. 22, 544-564.
- Fay, Percival B., *Guillaume de Saint-Pathus, confesseur de la reine Marguerite: Les miracles de saint Louis*, Champion, Παρίσι 1931.
- Geoffrey of Beaulieu, «Life and Sainly Comportment of Louis, Former King of the Franks, of Pious Memory», μτφρ. Field, Larry F., στο Gaposchkin, Cecilia M. και Field, Larry F. (επιμ.), *The Sanctity of Louis IX: Early Lives of Saint Louis by Geoffrey of Beaulieu and William of Chartres*, Cornell University Press, Ιθάκα και Λονδίνο 2014, σ. 69-128.

- Gilbertson, David, Hunt, Christopher και Redon, Odile «Il Progento Montarrenti», *Archeologia Medievale*, 14 (1987), σ. 369-408.
- Guibert de Nogent, «*De Pignoribus Sanctorum*», στο *Patrologia Latina* τομ. 156 (1880), στηλ. 607-679.
- Guillaume de Saint Pathus, *Vie de saint Louis*, Delaborde, Francois H. (επιμ.), Picard, Παρίσι 1899.
- Helgaud de Fleury, *Vita de Robert le pieux*, Bautier Robert και Gillette Henri Labory (επιμ. και μτφρ.), Centre national de la recherche scientifique, Παρίσι 1965.
- Innocentius III, «*Regesta*», στο *Patrologia Latina*, στηλ. 9-1174.
- Jackson, Richard A. (επιμ.), *Ordines Coronationis Franciae* τομ. 1 και 2, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1995.
- Kay, Richard, *The Council of Bourges, 1225: A Documentary History*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2019.
- Luard, Henry R. (επιμ.) *Matthaei Parisiensis, Monachi Sancti Albani Chronica Majora*, 7 τομ., Rolls Series, Λονδίνο 1872-1883.
- Marzials, Frank (επιμ. και μτφρ.), *Memoirs of the Crusades by Villehardouin & de Joinville*, J.M. Dent and Sons, Λονδίνο και Τορόντο 1955.
- Nicholas de Brai, «*Gesta Ludovici VIII, heroic carmine*», στο: Bouquet, Martin et als. (επιμ.), *Recueil des historiens des Gaules et de la France, vol 17*, Imprimerie royale, Παρίσι 1869-1904, σ. 311-345.
- Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem: The Journey of Louis VII to the East*, Gingerick, Virginia (επιμ. και μτφρ.), Berry, Νέα Υόρκη 1947.
- Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History of Orderic Vital: Vol. 6*, μτφρ. Marjorie Chibnall, Clarendon Press, Οξφόρδη 1978.
- Jackson, Richard A. (επιμ.), *Ordines Coronationis Franciae: Texts and Ordines for the Coronation of Frankish and French Kings and Queens in the Middle Ages*, τομ. 2., University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1995.
- Ordonnances des rois de France de la troisième race*, vol. 1, Imprimerie royale, Παρίσι 1723-1849.
- «*Pars ultima chronici anno M.CCC.XVII a Guilielmo Scoto, Sancti Dionysii monacho*», στο *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, τομ. 21, σ. 201-213
- Pellens, Karl (επιμ.), *Die Texte des Normannischen Anonymus*, Steiner, Βισμπάντεν 1966.

- Petrus Blesensis, «Epistolae», στο *Patrologia Latina*, στηλ. 1-560.
- , «Dialogus inter Regem Henricum II et Abbatem Bonaevallensem», στο *Patrologia Latina* τομ. 207 (1904), στηλ. 975-988.
- Philip III's Letter to French Prelates Announcing the Death of Louis IX (12 September 1270), μτφρ. Field, Larry F., στο Gaposchkin, Cecilia M. και Field, Larry F. (επιμ.), *The Sanctity of Louis IX: Early Lives of Saint Louis by Geoffrey of Beaulieu and William of Chartres*, Cornell University Press, Ίθακα και Λονδίνο 2014, σ. 61-63.
- Philip of Oxford, *Miracula Sancte Frideswide*, Dunning, Andrew (επιμ.), Bodleian Library, Οξφόρδη, M.S. Digby 177.
- Suger, *Vie de Louis VI, le Gros: Classiques de L'Histoire Au Moyen Age*, Waquet, Henri (επιμ.), Les Belles Lettres, Παρίσι 1929.
- Treharne, Reginald F. και Sanders, Ivor J. (επιμ.), *Documents of the Baronial Movement of Reform and Rebellion, 1258-1267*, Oxford University Press; Oxford Medieval Texts, Οξφόρδη 1973.
- William of Chartres, «On the Life and Deeds of Louis, King of the Franks of Famous Memory, and on the Miracles That Declare His Sanctity», μτφρ. Field, Larry F., στο Gaposchkin, Cecilia M. και Field, Larry F. (επιμ.), *The Sanctity of Louis IX: Early Lives of Saint Louis by Geoffrey of Beaulieu and William of Chartres*, Cornell University Press, Ίθακα και Λονδίνο 2014, σ. 129-159.
- William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, Stubbs, William (επιμ.), Rolls Series, Λονδίνο 1887.

Βιβλιογραφία

Secondary Literature

- Aurell, Martin, «Henry II and Arthurian Legend», στο Harper-Bill, Christopher και Vincent, Nicholas (επιμ.), *Henry II: New Interpretations*, Boydell Press, Γούντμπριτζ 2007, σ. 362-394.
- Baldwin, John W., *Masters, Princes and Merchants: The Social Views of Peter the Chanter and His Circle*, τομ. 1, Princeton University Press, Πρίνστον 1970.
- Baldwin, John W., *The Government of Philip Augustus: Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1986.

- Barlow, Frank, *Edward the Confessor*, University of California Press, Μπέρκλεϋ και Λος Άντζελες 1970.
- Barlow, Frank, «The King's Evil», *The English Historical Review*, 95:374 (1980), σ. 3-27.
- Beaune, Collette, *The Birth of an Ideology. Myths and Symbols of Nation in Late-Medieval France*, μτφρ. Huston, S. R., Cheyette, Fredric L. (επιμ.) University of California Press, Μπέρκλεϋ, Λος Άντζελες και Λονδίνο 1991.
- Binski, Paul, *The Painted Chamber at Westminster*, The University of Chicago Press, Society of Antiquaries of London, Λονδίνο 1986.
- Bisson, Thomas N., *The Crisis of the Twelfth Century: Power, Lordship, and the Origins of European Government*, Princeton University Press, Πρίνστον και Οξφόρδη 2009.
- Bloch, Marc, *Feudal Society*, 2 τομ., μτφρ. Manyon, Routledge και Kegan Paul Ltd., Λονδίνο 1962.
- , *The Royal Touch: Sacred Monarchy and Scrofula in England and France*, μτφρ. Anderson, J. E., Routledge, Λονδίνο και Μόντρεάλ 1973.
- Blumentahl, Uta-Renate, *The Investiture Controversy: Church and Monarchy from the Ninth to the Twelfth Century*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1998.
- Brown, Elizabeth A. R., «Franks, Burgundians and Aquitanians and the royal coronation ceremony in France», *Transactions of the American Philosophical Society*, 82:7 (1992), σ. 1-189.
- Brown, Elizabeth A.R., «Philip the Fair and his Ministers: Guillaume de Nogaret and Enguerran de Marigny», στο Jordan, William C. και Phillips, J.R. (επιμ.): *The Capetian Century, 1214-1314*, Brepols, Τέρνχάουτ 2017, σ. 185-218.
- Brown, Michael, *Disunited Kingdoms: Peoples and Politics in the British Isles 1280-1460*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2013.
- Buc, Philippe, «Pouvoir royal et commentaries de la Bible (1150-1350)», *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 44:3 (1989), σ. 691-713.
- , «David's Adultery with Bathsheba and the Healing Power of the Capetian Kings», *Viator*, 24 (1993), σ. 101-120.
- Carpenter, David.A., «What happened in 1258?», του ίδιου (επιμ.), *The Reign of Henry III*, A. & C. Black, Λονδίνο 1996, σ. 183-199

- , «The Meetings of Kings Henry III and Louis IX», στο Prestwich, Michael C., Britnell, Richard και Frame, Robin (επιμ.), *Thirteenth Century England X, proceedings of the Durham Conference 2003*, Γούντμπριτζ 2005, σ. 1-30.
- , «King Henry III and Saint Edward the Confessor: the origins of the cult», *English Historical Review*, 122 (2007), σ. 865–91.
- , *Henry III: The Rise to Power and Personal Rule*, Yale University Press, Νιού Χέβεν και Λονδίνο 2020.
- Cohen, Jeremy, *The Friars and the Jews: The evolution of Medieval Anti-Judaism*, Cornell University Press, Ίθακα 1982.
- Cohen, Meredith, *The Sainte-Chapelle and the construction of sacral monarchy: royal architecture in thirteenth century Paris*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2006.
- Collin, Morris, *The Papal Monarchy: The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1989.
- Crouch, David, *The Image of Aristocracy in Britain 1000-1300*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1992.
- , *The Normans: The History of a Dynasty*, Continuum, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2007.
- , *The Birth of Nobility: Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2014.
- Dejoux, Marie, *Les enquêtes de saint Louis. Gouverner et sauver son âme*, Presses Universitaires de France, Παρίσι 2014.
- Duby, Georges, *Les Trois Ordres ou l'imaginaire du Feodalisme*, Gallimard, Παρίσι 1978.
- , *The Legend of Bouvines: War, Religion and Culture in the Middle Ages*, Tihanyi, Catherine (μτφρ.), Polity Press, Κέιμπριτζ 1990.
- Duffy, Mark, *Royal Tombs of Medieval England*, The History Press, Stroud 2003.
- Dunbabin, Jean, *France in the Making: 843-1180*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2005.
- Fawtier, Robert, *The Capetian Kings of France: Monarchy and Nation 987-1328*, μτφρ. Butler, Lionel και Adam, R. J., St Martin's Press, Νέα Υόρκη 1960.
- Finley-Crosswhite, Annette, «Henry IV and the Diseased Body Politic», στο Gosman, Martin, Macdonald, A. A., και Vanderjagt, Arie Jordan (επιμ.), *Princes and Princely Culture 1450-1650 vol. 1*, Brill, Λάιντεν 2003, σ.131-146.

- Gaposchkin, Cecilia M., «Boniface VIII, Philip the Fair, and the sanctity of Louis IX», *Journal of Medieval History*, 29 (2003), σ. 1-26,
- , *The Making of Saint Louis: Kingship, Sanctity and Crusade in the Later Middle Ages*, Cornell University Press, Ίθακα και Λονδίνο 2008.
- , «Louis IX and Liturgical Memory», στο Brenner, Elma, Cohen, Meredith και Franklin-Brown, Mary (επιμ.), *Memory and Commemoration in Medieval Culture*, Routledge, Όλντερσοτ 2013, σ. 261-276.
- , «The Captivity of Louis IX», *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 18 (2013), σ. 85-114.
- Gillingham, John, «The Cultivation of History, Legend and Courtesy at the Court of Henry II», στο Kennedy, Ruth και Meecham-Jones, Simon (επιμ.), *Writers of the Reign of Henry II: Twelve Essays*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2006, σ. 22-52.
- , «Doing Homage to the King of France», στο Harper-Bill, Christopher και Vincent, Nicholas (επιμ.), *Henry II: New Interpretations*, Boydell Press, Γούντμπριτζ 2007, σ. 63-84.
- Grant, Lindy και Bates, David, *Abbot Suger of St-Denis: Church and State in Early Twelfth-Century France*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1998.
- Green, Judith, *Henry I: King of England and Duke of Normandy*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2009.
- Hallam, Elizabeth και West, Charles, *Capetian France: 987-1328*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη ³2020.
- Head, Thomas και Landes, Richard, «Introduction» στο Head, Thomas και Landes, Richard (επιμ.), *The Peace of God: Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*, Cornell University Press, Νέα Υόρκη 1992, σ. 1-20.
- Hollister, Warren C. και Clark Frost, Amanda, *Henry I*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν και Λονδίνο 2003.
- Hollister, Warren C. και Baldwin, John W., «The Rise of Administrative Kingship: Henry I and Philip Augustus», *The American Historical Review*, 83:4 (1978), σ. 867-905.
- Holt, James, C., *The Northerners: A Study in the Reign of King John*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1961.

- Huscroft, Richard, *The Norman Conquest: A New Introduction*, Routledge, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 2009.
- Jackson, Richard A. «Peers of France and Princes of the Blood», *French Historical Studies*, 7:1 (1971), σ. 27-46.
- Jaeger, Stephen, *Origins of Courtliness: Civilising Trends and Formation of Courtly Ideals, 939-1210*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1985.
- Joliffe, John E. A., *Angevin Kingship*, Adam and Charles Black, Λονδίνο 1963.
- Jones, Michael «The last Capetians and early Valois kings, 1314-1364», στο ίδιου(επιμ.), *The New Cambridge Medieval History: Volume VI: c.1300-c.1415*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 2008, σ. 388-421.
- Jordan, William C., *Louis IX and the Challenge of the Crusade: A Study in Rulership*, *Princeton Legacy Library*, Πρίνστον 1979.
- , «Princely Identity and the Jews in Medieval France», στο Jeremy Cohen (επιμ.), *From Witness to Witchcraft: Jews and Judaism in Medieval Christian Thought*, Harrassowitz Verlag, Βισμπάντεν 1996, σ. 257-273.
- Kaeuper, Richard, *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, *Oxford University Press*, Οξφόρδη 1999.
- Kantorowicz, Ernst, *Laudes Regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1946.
- , *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Political Theology*, University of California Press, Μπέρκλεϋ⁷ 1997.
- Keen, Maurice, *Chivalry*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1984.
- Klaniczay, Gabor, «From Sacral Kingship to Self-Representation: Hungarian and European Royal Saints in the 11th-13th Centuries», στο Vestergaard, Elisabeth (επιμ.) *Continuity and Change: political institutions and literary monuments in the Middle Ages: a symposium*, Odense University Press, Οντένσε 1986, σ. 61-83.
- , *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, μτφρ. Palmai, Eva, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 2002.
- Koziol, Geoffrey, «England, France, and the Problem of Sacrality», στο Bisson, Thomas N. (επιμ.), *Cultures of Power: Lordship, Status, and Process in Twelfth-Century Europe*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1995, σ. 124-148.

- Kuuliala, Jenni, *Saints, Infirmary, and Community in the Late Middle Ages*, Amsterdam University Press, Άμστερνταμ 2020.
- Langmuir, Gavin I., «'Judei Nostri' And the Beginning of Capetian Legislation», *Traditio*, 16 (1960), σ. 203-239.
- Le Goff, Jacques, «Le mal royal au moyenâge: du roi malade au roi guerisseur», *Mediaevistik*, 1 (1988), σ. 101-109.
- , *Saint Louis*, μτφρ. Gollard, G. E., University of Notre Dame Press, Ιντιάνα 2009.
- Lewis, Andrew W., «Suger's Views on Kingship», στο Gerson, Lieber Paula, *Abbot Suger and Saint-Denis: A Symposium*, The Metropolitan Museum of Art, Νέα Υόρκη 1985, σ. 49-54.
- Leyser, Karl, «The Angevin in Kings and the Holy Man», στο Mayr-Harting, Henry (επιμ.), *St. Hugh of Lincoln*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1987, σ. 49-73.
- Loomis, Roger S., «Edward I, Arthurian Enthusiast», *Speculum*, 28:1 (1953), σ. 114-127.
- Maddicott, John R., *Simon de Montfort*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1994.
- McDougall, Sarah, *Royal Bastards: The Birth of Illegitimacy, 800-1230*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2017.
- Mundil, Robin, *England's Jewish Solution: Experiment and Expulsion, 1262-1290*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2006.
- Naus, James, *Constructing Kingship: The Capetian monarchs of France and the early Crusades*, Manchester University Press, Μάντσεστερ 2016.
- O'Brian, Bruce, *God's Peace and King's Peace: The Laws of Edward the Confessor*, University of Pennsylvania Press, Φιλαδέλφεια 1999.
- Pacaut, Marcel, *Louis VII et son Royaume*, S.E.V.P.E.N., Παρίσι 1967.
- Prestwich, Michael C., «The Piety of Edward I», στο Ormrod, Mark W. (επιμ.) *England in the Thirteenth Century*, Paul Watkins Publishing, Στάμφορντ, 1985, σ. 120-128.
- , *Edward I*, Yale University Press, Νιού Χέβεν και Λονδίνο³ 1997.
- Reeves, Marjorie, *The Influence of Prophecy in the Later Middle Ages: A Study in Joachimism*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1969.
- Reynolds, Susan, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1984.

- Richardson, H. G., «The Coronation in Medieval England: The Evolution of the Office and the Oath», *Traditio*, 16 (1960), σ. 111-202.
- Ridgeway, William H., «King Henry III and the “Aliens”, 1236-1272», στο Coss, Perter R. και Lloyd, Simon D. (επιμ.), *Thirteenth Century England II Proceedings of the Newcastle upon Tyne Conference 1987*, Boydell Press, Γούντμπριτζ 1998, σ. 81-92.
- Robinson, Armitage, *Somerset Historical Essays*, Oxford University Press, Λονδίνο 1921.
- Sassier, Yves, *Louis VII*, Fayard, Παρίσι 1991.
- Saul, Nigel, *Chivalry in Medieval England*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη, 2011
- Sir Francis Oppenheimer, *The Legend of Ste. Ampule*, Faber and Faber, Λονδίνο 1953.
- Strayer, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton University Press, Νιου Τζέρσεϋ 1970.
- , *The Reign of Philip the Fair*, Princeton University Press, Πρίνστον 1980.
- Théry-Astruc, Julien, «A Heresy of State: Philip the Fair, the Trial of the “Perfidious Templars”, and the Pontificalization of the French Monarchy», *Journal of Medieval Religious Cultures*, 39:2 (2013), σ. 117-148.
- Turner, Ralph V., «England in 1215: An Authoritarian Angevin Dynasty Facing Multiple Threats», στο Loengard, Janet S. (επιμ.), *Magna Carta and the England of King John*, Γούντμπριτζ 2010, σ. 10-26.
- Valente, Claire, «Simon de Montfort, Earl of Leicester, and the utility of sanctity in thirteenth-century England», *Journal of Medieval History*, 21:1 (1995), σ. 27-49.
- Vincent, Nicholas, *The Holy Blood: King Henry III and the Westminster Blood Relic*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2006.
- Webster, Paul, *King John and Religion*, Boydell Press, Γούντμπριτζ, 2015.
- Weiler, Bjorn K. U., «Henry III and the Sicilian Business: a reinterpretation», *Historical Research*, 74:184 (2001), σ. 127-150.
- Werner, Karl Ferdinand, *Structures politiques du monde franc (VIe–XIIe siècles)*, Variorum Reprints, Λονδίνο 1979.

White, Stephen D., «The Politics of Anger», στο Rosenwein, Barbara H. (επιμ.), *Anger's Past: The Social Uses of an Emotion in the Middle Ages*, Cornell University Press, Ίθακα 1998, σ. 127-152.

Wood, Charles T., *The French Apanages and the Capetian Monarchy, 1224-1328*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη 1966.

